

חברה, חינוך וזהות עצמית

הסתפקות במועט – דפוסי תמורה אידיאולוגית

יונינה טלמון-גרבר

פתיחה

ענייניו של מאמר זה – עיון בתמורות שחלו במעמדה של התביעה להסתפקות במועט באידיאולוגיה הקיבוצית. סקירה היסטורית על תולדות האידיאולוגיה האסקטית מלמדת, שהתביעה להסתפקות במועט מעוגנת בדרך כלל בהשקפת-עולם דתית. הערכים האסקטים פועלים כתריס מפני הסחת דעת מן ההגות הרליגיוזית מחמת ריכוזו יתר של עניין ומאמץ בפעילות החילונית. הפרישות מהנאות חושניות משמשת קרבן לרצון האל ואמצעי חינוך עצמי, המכשיר את המאמין לקליטת חסד האל. לתביעה האסקטית צידוק ברור והד-משמעי בדתות הפונות עורף לעולם הזה מעיקרו. העולם והנאותיו טמאים וחטאים, וחובה על האדם להתרחק מהם ככל שידו מגעת. המגע עם העולם הזה הוא רקע הכרחי, וכל הממעט במגע זה הרי הוא משובת. ניתן לקבוע, שחומרת התביעה האסקטית עומדת בדרך כלל ביחס ישיר לקיצוניותה של שלילת העולם הזה.

הפרוטסטנטיות לענפיה השונים יוצאת מן הכלל שקבענו כאן; היא פיתחה תפיסה אסקטית המצרפת תביעה להסתפקות במועט אל חיוב העולם הזה.¹ הפרוטסטנטיות שללה את הפרישה למנזר שלילה חריפה ונתנה את מלוא ברכתה לפעילות החילונית. היא הטילה על המאמין לפעול להגשמת מלכות אלוהים עלי אדמות על-ידי מילוי חובותיו הארציות במסירות ובקפדנות, ללא ליאות וללא בקשת טובת-הנאה אישית. האסקזה הדתית הנובעת מתוך שלילת העולם הזה פורשנית היא. האסקזה הדתית המחייבת את העולם הזה פעלתנית היא ולוחמת. האנטי הנאותיות אינה נובעת משלילת ההנאה באשר היא חילונית, אלא מן התביעה לריכוז כל הכוחות בהגשמת המשימה הדתית – משימה שהיא דתית וחילונית גם יחד.

* מקור: יונינה טלמון-גרבר, יחיד וחברה בקיבוץ, מחקרים סוציולוגיים, ירושלים תש"ל (1970), עמ' 263-223. (המאמר נכתב בשיתוף עם ציפורה סטופ-בן זמרה).

1. M. Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, London: G. Allen and Unwin, 1950.

התפיסה האסקטית השוללת את העולם הזה היא חד־משמעית. היא מסתייגת מן הפעילות החילונית ושוללת את ההנאה מפירותיה, ואילו התפיסה האסקטית המחייבת את העולם הזה – בעייתית היא שכן היא מצרפת תביעת השתתפות לתביעת הסתייגות. היא מחייבת פעילות קדחתנית בעולם הזה, אך מצמצמת צמצום חמור את הזכות ליהנות מפירותיה של פעילות זאת. המחקרים על היחס בין הפרוטסטנטיות והקפיטליזם מלמדים, שהאסקזה של העולם הזה נתנה דחיפה עצומה לפעילות הכלכלית. הגדרת התפקיד התעסוקתי כיעוד דתי והתביעה להסתפקות במועט עיצבו את אופיים של היוזמים הקפיטליסטיים. על מישור הפעילות הכלכלית דחפה האסקזה החיובית לעבודה חרוצה, לחסכון ולהשקעה יצרנית, תוך דחייה מתמדת של הסיפוקים הצרכניים. צירוף הפעילות וההסתייגות נשא בחובו תוצאות משקיות אך עם זאת היתה בו מתיחות ורפיפות. צירוף זה נתקיים מכוח הגדרת התפקיד הכלכלי כתפקיד דתי. הלגיטימציה הדתית היא שהעניקה לאסקזה משמעות והגנה עליה מפני אוריינטציות הנאתיות. החלשת ההזדהות הדתית ערערה בהדרגה את הערכים האסקטיים ופתחה פתח לשאיפה לעליית רמת החיים.

רבות ההקבלות בין התפיסה האסקטית הקיבוצית לבין התפיסה האסקטית הפרוטסטנטית. כתפיסה הפרוטסטנטית נובעת גם התפיסה הקיבוצית מחיוב מלא של העולם הזה. כמוה היא תובעת פעילות של הגשמה. אך היא נבדלת ממנה מבחינה מכרעת: אין היא נשענת על אישור דתי. האידיאולוגיה המוצהרת של התנועה הקיבוצית חילונית היא לחלוטין. הסקירה ההשוואתית החטופה העלתה כאן מערך של שלושה טיפוסים אידיאולוגיים אסקטיים: (א) הדתית השוללת את החילוניות; (ב) הדתית המחייבת את החילוניות; (ג) החילונית לחלוטין. האסקזה הדתית לסוגיה זכתה למחקר מעמיק, ולא כן האסקזה החילונית. השאלה היא: מה הם מקורות צידוקה של האסקזה החילונית, מה מגן עליה מפני חדירת אוריינטציות הנאתיות, מה הן נקודות המוקד של חוסנה ותורפתה ומה מהלך התפתחותה הפנימית? במאמר זה ננסה להשיב על שאלות אלה תשובה מפורטת. ננתח את האידיאולוגיה האסקטית בקיבוץ ונתאר את תהליכי התמורה המתחוללים בה עם התפתחותה.

ההסתפקות במועט היתה בשעתה יסוד חשוב במכלול ערכיו של הקיבוץ. היה לה מעמד כערך מחייב, הן בזכות עצמה והן בזכות קשריה המרובים אל יסודות מרכזיים אחרים באידיאולוגיה המקורית. התביעה להסתפקות במועט נובעת במישרין מהנחות היסוד של אידיאולוגיה זאת – הדגש הערכי־משימתי, הקולקטיביזם והפרספקטיבה הזמנית "העתידית". הסיפוק ההנאתי־צרכני אינו תוכן חיים עיקרי, שהרי חיי אדם עומדים על הזדהות עם ערכים ועל הגשמת המשימות הנובעות מערכים אלה. מתבטלת רשות הפרט המסוגרת, והיחיד מוצא את תיקונו בהתמכרו לתקנת הכלל יחד עם רעיו וחבריו לרעיון. הפרספקטיבה הזמנית־העתידית משתמעת גם מן הדגש הערכי־משימתי וגם מן הקולקטיביזם. חיי אדם כימי דור, ואילו חיי ציבור כימי דור ודור. היחיד יכול לחרוג אל מעבר לגבולותיה הקצובים והמצומצמים של הווייתו כפרט על־ידי הצטרפות לכלל ועל־ידי העתקת כובד משקלה של המערכת הזמנית לתצפית העתיד. המבט מופנה מחיי השעה, שעיקרם בקשת סיפוקים מידיים וחולפיים, לאופק הרחוק של העתיד, אל הישגים של קיימא. החבר נתבע לנשימה ארוכה,

לאורך־רוח ולמשמעת עצמית. הדרך אל הבאות רצופה דחיית הסיפוקים הקטנים למען הסיפוק הגדול והשלם של תודעת ההגשמה.

עד כאן – הקשר שבין התביעה האסקטית לבין הכרעות היסוד של האידיאולוגיה הקיבוצית. ניתוח תוכני של אידיאולוגיה זאת יבהיר את מהותם של קשרי הגומלין הבהרה נוספת. האידיאולוגיה הקיבוצית עומדת על שלושה יסודות עיקריים: השאיפה לתחייה לאומית, התביעה לתיקון חברתי טוטלי ובקשת התחדשות אישית. המערכת האידיאולוגית הלאומית, המערכת הסוציאליסטית והמערכת האישית – כל אחת בפני עצמה, וכולן יחד, נזקקות בצורה זאת או אחרת לחובת ההסתפקות במועט.

הקשר בין הקיבוץ לתנועת התחייה הלאומית משמש נקודת מוצא ראשית לגיבוש האידיאולוגיה האסקטית. חברו כאן גורמים אידיאולוגיים אל תנאי מציאות. תפקידו העיקרי של הקיבוץ היה לשקוד על הקמת בסיס חומרי לקיומו של העם על־ידי השלמת המבנה התעסוקתי ועל־ידי הקמת משק הנושא את עצמו. תפקידים אלה נאלץ הקיבוץ למלא בתנאים של אי־רנטביליות חמורה וממושכת. היה זה מפעל משקי ללא אדמה פוריה מוכנה לעיבוד, ללא הון בסיסי מספיק, ללא עובדים מאומנים. היישובים הקיבוציים היו חייבים להכשיר את הקרקע, להכין את חבריהם לעבודת כפיים ולחיי כפר ולהפריש מן ההכנסה הזעומה הון יסוד לביסוס המשק ולהרחבתו ההדרגתית. נוסף על כך נוסד המשק בתנאי התיישבות־ספר, ובשנות ההתבססות הקשות והארוכות נשא בעול כבד של צורכי הגנה. הצלחת המפעל היתה תלויה בנכונותם של החברים לצמצם את ההוצאה הצרכנית ולהשקיע כל עודף שניתן לחסוך מפייהם בפיתוח המשק. העבודה המאומצת לא באה לשם העלאת רמת החיים ולא לשם צבירת רווחים, אלא לשם פיתוח יצרני מתמיד. תהליך הפיתוח אינו מסתיים עם ביסוסו המשקי של הקיבוץ. האידיאולוגיה החלוצית מצווה על כל קיבוץ לתרום תרומתו לביצורו הכלכלי של היישוב על־ידי התרחבות בלתי־פוסקת. התנועה הקיבוצית ראתה את עצמה כחיל־חלון לפני העם ונתונה ללחץ מתמיד, התובע לשקוד על התקדמות והתעצמות משקית למען הכלל. מתפתחת כאן אידיאולוגיה שניתן לכנותה אידיאליזם מטריאליסטי, באשר עיקרה צירוף פורה של אידיאליזם ומטריאליזם. היא מחייבת אימוץ כל כוחות הגוף והנפש לשם ביסוס משקי יצרני, אך ביסוס המשק אינו בא לשם צבירה או הנאה. מטרותיה ומניעיה של הפעילות המשקית אינם משקיים או צרכניים. בעיקרו של דבר עומדת הפעילות המשקית על הזדהות עם ערכים. העבודה לשם קידום המשק נהפכת במידת־מה לעבודת אלוהים חילונית – מעין מלאכת קודש. העבודה חשובה גם בזכות תוצאותיה המעשיות וגם בזכות עצמה. המסירות לעבודה מתוך הסתפקות במועט נהפכת לביטוי ריטואלי־סמלי של מסירות לערכים. האסקוה היא הרת־תוצאות משקיות ועם זאת היא רוויה משמעות סמלית.² כבר הערנו, כי האידיאולוגיה החלוצית מחייבת שינוי המבנה התעסוקתי של העם היהודי. תהליך זה היה כרוך בדי־אורבניזציה ובפרולטריוזציה מרצון. נתיחס תהילה לתהליך

2. ההקבלה בין התפיסה האסקטית החלוצית לבין התפיסות האסקטיות שפותחו על־ידי ענפים שונים של הפרוטסטנטיות בולטת כאן ביותר. ראה וובר, שם.

ההתאכרות. ליציאה לחיי כפר היה צד של צורך כלכלי. אי־אפשר היה לפנות לחקלאות בלי נכונות לעמוד בחיי צמצום במשך שנים רבות. ליציאה לכפר היתה גם משמעות רומנטית של שיבה לטבע. חיי טבע לפי תפיסה זאת הם חיים טהורים ופשוטים. אדם הקרוב לטבע חי ללא העמדת פנים וללא עומס צרכים מלאכותיים ומיותרים. האידיאולוגיה האסקטית ניוונה לא מעט מאידיאליזציה תמימה ונלהבת של חיי כפר.

הדיון בתהליך הפרולטרזציה מפנה אותנו לניתוח הקשר בין האידיאולוגיה האסקטית ובין הסוציאליזם. קשר זה אינו חד־משמעי. מבחינה עקרונית אין הסוציאליזם פוסל את השאיפה לרמת מחיה גבוהה, שהרי העלאת רמת מחייתו של הפועל היא אחת ממטרותיו המרכזיות. אך אם השאיפה לרמת מחיה גבוהה אינה פסולה כמטרה אחת בתוך מכלול המטרות הסופיות, הרי פסול בה אם היא נהפכת למטרה עיקרית דחופה. להיטות יתירה אחר הנאות חומריות מטה את התנועה ממאבק על הגשמה מלאה, המחייב נכונות לויתור, למיקוח זריז ופשרני על הטבות קטנות. מתביעה לשינוי רדיקלי ולחידוש מבני טוטלי עובר הדגש בלי משים לתביעות לשיפורים שוליים. החבר פונה מטובת כלל המעמד אל טובת עצמו – משאיפה למוביליות שכבתית לשאיפה למוביליות אישית.

לחובת העניות מרצון נודעת גם משמעות סמלית. רמת מחיה גבוהה אופיינית לשכבות העשירות ונהפכת לסימן־היכר לאורח החיים ה"בורגני". ההיערכות למאבק המעמדי מחייבת הסתייגות סמלית ממחנה האויב. דביקות באורח חיים פועלי שמה חיץ ברור בין הפועלים ובין מתנגדיהם. אורח חיים זה משמש סימן היכר ומוקד גיבוש של התודעה העצמית. השאיפה לחיי נוחות פותחת פתח להזדהות כלפי מעלה – כמוה כרצון הידמות לבורגנות. ואם יפה כוחם של הדברים לגבי כל תנועה סוציאליסטית באשר היא, הריהו יפה שבעתיים בסוציאליזם שהצמיח את ההתיישבות הקיבוצית. מעמד הפועלים הנושא תנועה זאת לא היה עובדה קיימת מעצמה אלא נוצר בתהליך של פרולטרזציה מרצון. הנכונות לעמוד בדלות המרה, שהיתה מנת חלקו של פועל בימים ההם, שימשה מיבחן השתייכות מכריע.

חיי הדלות משמשים גם כתו־היכר וכאות־כבוד למשתייכים לחוג הנבחר של מגשימים. הסוציאליזם במהדורתו הקיבוצית לא השליך את יהבו על מיקוח כלכלי ופוליטי ואף לא על כוח כפייה. הוא מתבסס על עילית המגשימה את תורתה לאלתר על־ידי בניין תאים סוציאליסטיים ומשפיעה בכוח הדוגמה האישית. הבטחת הצלחתו של נסיון ההגשמה מחייבת את העילית להתמכרות למשימתה בלי לאות, בלי פניות ובלו בקשת טובת הנאה אישית. הדלות מרצון משמשת כאן מבחן כניסה וסימן־היכר, עדות לכוחה המוסרי של העילית וערובה להשפעתה ברבים.

הדחיפה המכרעת לדביקות בערכים האסקטיים נובעת מן ההגשמה הקיבוצית שמגשים הקיבוץ את התביעות הסוציאליסטיות לשוויון ולשיתוף. התמלוגים מתחלקים בקיבוץ לפי עקרונות אוניברסליסטיים־שיוכיים כגיל, מצב־בריאות וותק. התביעה לשוויון מבטלת את הדרוג לפי מעלת התפקידים ולפי טיב הביצוע. השאיפה להשגת תמלוגים עדיפים בתחום הצריכה כמעט שאינה משמשת מניע לכניסה לתפקידים ולמילויים התקין. ליד סילוקו של תחום הצריכה כמקור עיקרי של מניעי־פעולה נדרש כאן גם משטור נורמטיבי קיצוני.

קביעת המתכונת לשיווי-המשקל בין הצרכים השונים נתונה בידי הקיבוץ. החבר מקבל את רוב צרכיו מן המוכן. הכמות, קצב הנתינה, הטיב והסגנון נקבעים בעיקרם על-ידי הציבור. תחום התמרון ורשות ההמרה של היחיד מצומצמים ביותר. הצריכה חדלה כמעט מהיות תחום ביטוי אישי לגיטימי.

הצמצום, הנייטרליזציה והוויסות הנורמטיבי של תחום הצריכה, הנתבעים על-ידי המערכת הערכית ועל-ידי מבנהו המוסדי של הקיבוץ, ייתכנו רק כל זמן שצורכי החברים מעטים, פשוטים ואחידים יחסית. ריבוי התביעות הצרכניות מביא מאליו לידי דיפרנציאציה של הצרכים ומערער, אם במעט אם בהרבה, את הצריכה הקולקטיבית. גיוון רב של קשת הדרישות הצרכניות מכביד גם על קביעת מתכונת אחידה מטעם הציבור. הדגשת יתר של הצרכים האישיים המיוחדים מעלה בהכרח את התביעה למתן זכות תמרון ובהירה וסכנה בה, שהדגש יועבר מן הצריכה המווסתת על-ידי הציבור לצריכה אינדיבידואלית.

העלאה מתמדת של רמת החיים יש בה כדי ליצור מתיחות בין תביעותיו האישיות של החבר ובין מסגרת השוויון. הקיבוץ יכול לשמור על רמת חיים אחידה ועל קצב התקדמות אחיד רק כשהציוד הנדרש הוא פשוט וזול יחסית. השלמת מעגל החלוקה של ציוד יקר ודירור נוח נמשכת זמן רב. נוצר פער ממושך וניכר בין רמת חייהם של הראשונים בתור לבין רמת חייהם של הבאים אחריהם. האחרונים בתור הארוך חייבים להמתין שנים רבות. ואף כי ההבדלים הנוצרים בדרך הם תוצאה מהפעלת עקרונות חלוקה מוסכמים ולא הבדלי-קבע – קשה להשלים עמם, והם נעשים למקור של מורת-רוח וקנאה.

נטישת האידיאלים האסקטיים מסוכנת לצריכה הקולקטיבית גם מבחינה אחרת. עם עליית חשיבותו של תחום הצריכה נפרצת המסגרת היציבה הקוצבת את ההוצאות הצרכניות. נפתח פתח לתובענות המעלה דרישות חדשות לבקרים. הלהיטות אחר סיפוק צרכני לאלתר מכבידה על ההסתגלות לצמצום הצרכים המוכרים ולפיגורים בהספקתם. מתחדדת גם תחושת אי-השוויון. המוסדות עובדים תחת לחץ ואינם יוצאים ידי חובה.

ההתמררות ותחושת הקיפוח מפנות את החברים מן הצריכה הקיבוצית למקורות-חוץ. השימוש במקורות-חוץ לגיטימיים למחצה, או בלתי-לגיטימיים, ממלא אמנם את שמחסיר הקיבוץ, אך הוא מגביר את תהליך הדיפרנציאציה. הקיבוץ רואה חובה לעצמו לא-אחת לבצע פעולות השוואה על-ידי אספקת ציוד יקר לאלה שלא יכלו להשיגו בחוץ. רמת הצריכה בקיבוץ נמדדת לפי אמות-מידה חיצוניות. התפוררות גמורה של האידיאלים האסקטיים מערערת את הצריכה הקולקטיבית מיסודה.

עד כאן ניתוח הקשר בין האידיאולוגיה האסקטית מכאן ובין האידיאולוגיה הלאומית והאידיאולוגיה הסוציאליסטית מכאן. בסיומו של זה ראוי לציין, כי ההתחייבות האסקטית אינה פועלת במישור הציבורי בלבד, כי אם יש לה שורשים עמוקים גם בתחום הערכים המווסתים את יחסו של הפרט אל חייו שלו ואל עצמו. ההסתפקות במועט אינה נתפסת כוויתור הפרט על עצמותו, כקרבת שהוא מקריב על מזבח הכלל. היא בחינת תנאי הכרחי לחיים ראויים לשמם. להיטות אחר הנאות חומריות מטה את האדם מן העיקר אל הטפל, מן הקיים אל החולף. הצרכנות מחייבת השתקעות בדברים חסרי-ערך ומונעת התמכרות להגשמת

ערכים. חיים אסקטיים הן חיי חירות הנקנים על-ידי משמעת פנימית, אי-השתעבדות לתאוות חולפות ואי-תלות בדברים חיצוניים. חיים אסקטיים הם גם חיי אמת. האדם רשאי להופיע כפשוטו ללא כחל ושרק. הוא מתרחק מן המסולסל, מן המלאכותי והראוותני. חיים שעיקרם רדיפת תענוגות הם חיים רדופים ובהולים, שהסיפוק המלא – מהם והלאה. המסתפק המועט זוכה בשלוות נפש. הוא פטור מן התחושה של אי-מנוחה מתמדת, משוחרר מקנאה ומתחרות ראווה. הערכים האסקטיים ניוונים מבוז עמוק לרדיפת ההנאות הקטנות, לאהבת הנוחות ולדביקות בחפצים ובנכסים. האידיאולוגיה של טובת הכלל מעצבת דמות אדם המסוגל לשאת בעול הדלות מתוך סיפוק ותודעת חירות. מתגבשת כאן עילית של אבירות, הגאה בדלותה והמקבלת את אורח החיים שגוזרת עליה חובת ההגשמה מתוך הזדהות מלאה.

תיארנו עד עתה את האידיאולוגיה החלוצית בטהרתה. בדקנו וראינו עד מה בטוחה עגינתם של הערכים האסקטיים באידיאולוגיה זו ומה רבים קשריהם של ערכים אלה אל כל אחד מיסודותיה העיקריים. הערכים האסקטיים משתמעים מן ההנחות הערכיות של האידיאולוגיה המקורית, והם גם הכרח מציאות ותנאי להגשמתה. אורח החיים האסקטי משמש לה סמל וסימן היכר.

הדפוס החלוצי אינו מתמיד בטהרתו. במהלך התפתחותו מתחוללות בו תמורות מכריעות. מעמדם של הערכים האסקטיים משתנה מעיקרו. תהליך השינוי הוא גם חיצוני וגם פנימי – תהליך מיסודה של החברה הישראלית ותהליך המיסוד הפנים-קיבוצי. התמורות במציאות החברתית שמחוץ לקיבוץ מזרזות את תהליך ההתפתחות הפנימית. נתרכו בתיאור התהליך הפנימי ממנו נלמד גם על התהליך החיצוני.

התרופות הערכים האסקטיים מתגלה בנקודות התורפה הפנימיות של האידיאולוגיה המקורית. תיאור תהליך השינוי מחייבנו להגדיר ביתר-בהירות את האידיאולוגיה האסקטית הקיבוצית ולסייגה מהתפיסות האסקטיות האחרות. האידיאולוגיה האסקטית הקיבוצית אינה אנטי-חומרנית, ואינה אנטי-חילונית; אין היא רוחנית ערטילאית. ערכיה המרכזיים הם משימתיים ותובעים את הגשמתם בעולם המעשה. צירוף אידיאליזם למטריאליזם הוא מעצם טבעו מתוח ופרובלמטי. הקמתו של ארגון חברתי ומשקי מסועף מגבירה את משקלו של היסוד החומרני ומערערת את ריבונותו הברורה של היסוד הערכי. במבנה המוסדי, שהוקם מכוחם של הערכים ובמצוותם, מתעצמות מגמות התפתחות פנימיות ומתגלה הנטייה לוויסות עצמי. הגברת משקלו של השיקול החומרני מחלישה את כוח עמידתו של הקיבוץ בפני הפיתוי הצרכני. היעדרה של לגיטימציה דתית מחישה את התהליך.

האידיאולוגיה האסקטית ששררה בקיבוץ לא היתה מעולם סגפנית-נזירית. אין היא שמה את הדגש בכוח המטהר של ייסורי הימנעות. אין היא מקדשת את הכאב, הצער והסבל. ההימנעות מהוצאות צרכניות באה לא לשם עצמה, אלא לשם הפניית אמצעים למטרות אחרות. יסוד החיוב חזק בה מיסוד השלילה. יותר משהיא שוללת הנאות חומריות היא מחייבת הזדהות עם ערכים. לא התפתחה כאן אידיאולוגיה אנטי-הנאותית מסקנית ההופכת את ההסתגפות לדיסציפלינה רוחנית בעלת ערך עצמאי.

הרבה עשה כאן גם אופיו המיוחד של הקולקטיביזם הקיבוצי. קולקטיביזם זה אינו

אנטי־אינדיבידואליסטי: העדפת החברה אינה כרוכה בשלילת היחיד. פועלת כאן הנחה של זהות אינטרסים הרמונית בין הפרט ובין הכלל. אף כשהיחיד מקדיש את חייו לטובת הכלל, אין הוא נבלע בו כליל ואיננו מוותר על עצמותו. הפעילות החברתית מציעה כר נרחב לביטוי אישי. נמצא הפרט מוותר על סיפוקים קטנים וזמניים למען הסיפוק המתמיד, הרווי משמעות והעמוק שבעתיים של תודעת ההגשמה. בחינת המפעל גם לפי כוחו להעניק ליחיד סיפוק אישי אינה בלתי־לגיטימית.

מגמה בלתי־אסקטית חבויה ביסוד אחר של האידיאולוגיה המקורית. כבר רמזנו שהקשר בין הסוציאליזם ובין הערכים האסקטיים אינו חד־משמעי. העלאת רמת חייו של הפועל היא אחת המטרות המרכזיות של התנועה הסוציאליסטית. תנועה זאת טוענת כנגד סדר העולם הקיים, הן מבחינת הצדק והן מבחינת היעילות. היא מבטיחה שארגון החברה לפי עקרונותיה יביא עמו שפע ורווחה כלכלית לכל. הקיבוץ הוא נסיון דוגמאי של בניית תאי חיים סוציאליסטיים. הוא עומד בתחרות עם המשק הבלתי־סוציאליסטי וחיוב להוכיח את עצמו כארגון חברתי המסוגל לספק לעובדים בו תנאי חיים עדיפים. אין תימה שהקיבוץ נבחן בעיני חבריו גם לפי כוחו להעניק להם את מבוקשם בתחום הצרכני.

בדיון הקודם הצגנו בהטעמה יתרה את הקשר ההדוק בין הערכים האסקטיים ובין הצריכה השיתופית. קבענו בדרך ניתוח מפורט שהדגשת יתר של תחום הצריכה מערערת את הצריכה השיתופית מיסודה. אין להבין את פרשת התפתחותה של האידיאולוגיה הצרכנית בלי לסייג מסקנה זאת מבחינה חשובה. הזרמה מתמדת של חלק הארי מן העודפים לביסוס המשק יוצרת חוסר תיאום בולט בין פיתוח המשק ובין הדאגה לאדם העובד בו. שנים על שנים עושה החבר את עבודתו הקשה ברוב עמל ויגיעה ובכל שנה שבים ומודיעים לו, כי המצב דחוק ומחייב ויתורים וקימוצים חמורים. אם נחלשת ההזדהות עם הערכים, מעורר הצמצום הנהוג בקיבוץ מועקה והתנגדות. נוצר פער בין הנהגה המקובל והאידיאולוגיה הרשמית מכאן, ובין המשאלות הגלויות והשאיפות הסמויות של החברים מכאן. לפער זה תוצאות דיאלקטיות: הדחייה המתמדת של סיפוקים בסיסיים והצורך להיאבק עליהם ולהמתין להם שנים רבות, מגדילים מבלי משים את חשיבות התחום הצרכני. הזלזול בסיפוקים צרכניים נעלם, ובמקומו באה לפעמים הערכה מוגזמת של כל יתרון וספק־יתרון שניתן לזכות בו בתחום זה.

צמצומו הרב של התקציב הוא מקור לבעיות קשות לממונים על תחום הצריכה. לא־אחת נאלץ הקיבוץ לצמצם הספקת צורכי יסוד. מחזורי ההשלמה של מכסות הציוד ממושכים, וחלים בהם פיגורים ניכרים. חובת הצמצום דוחפת לאחידות. הגיוון מועט, וכמעט שאין אפשרות בחירה. בגבולות הצרים של התקציב כמעט שאין לספק צרכים אישיים מיוחדים, והתקציב האישי העומד לרשות החבר אף הוא זעום ביותר. הצמצום נותן אותותיו בצריכה הציבורית כבפרטית.

במוסדותיהם הצרכנים של קיבוצים רבים שוררים תנאים המונעים טיפול אדיב ויעיל בתביעותיהם האישיות של חברים. הזנחה ואי־סדרים, המתגלים פה ושם בטיפול בשטחים השונים של הצריכה המשותפת, נובעים במידה רבה מהקצאה בלתי־מספקת של אמצעים

ושל עובדים. והתוצאה היא: קוצר־רוח וחוסר־נוי, המעוררים בלב החברים ספקות קשים בכושרו של הקיבוץ להבטיח לחברים חיים הוגנים. הממונים על מוסדות הצריכה נאבקים על שיפורים בתחום הצריכה כדי למנוע משבר אמון. הגדלת האמצעים העומדים לרשותם, השיפורים במבנים ובתנאי העבודה, מרפים את המתח ומחזקים את אמונם של החברים בכוחם של מוסדות הצריכה לעמוד בתפקידם. רק בתנאים של רווחה יחסית ניתן להעניק לחברים מידה צנועה של נוחות, נועם ונוי. רק עם הקלת עול המחסור ניתן להבטיח להם תשומת־לב אישית, גיוון וגמישות. התביעה להפנות אמצעים ועובדים במידה מספקת לתחום הצריכה מתבקשת מבחינה זאת משיקולים של מתן חיזוק לצריכה המשותפת.

קיצורו של דבר – תהליך התרופפותם של הערכים האסקטיים הוא תהליך של השתלשלות ותמורה פנימית הזוכה ללגיטימציה חלקית מטעם האידיאולוגיה המקורית.

מוקדי תורפה של האידיאולוגיה האסקטית אינם מתגלים בבהירות, כל עוד מזדהה הפרט הזדהות מלאה עם המפעל וכל עוד הוא חש שחייו מלאים תוכן יקר, שיש עמו גם משום תגמול לאי־הנוחות הכרוכה בחיי צמצום. אך ההזדהות המלאה עלולה להישר במבחן ההגשמה היום־יומית. ההגשמה כרוכה תמיד, מעצם טבעה, בסכנת היסט נקודת הכובד מן השיקולים העקרוניים לשיקולים מעשיים. זוהר החזון ותוחלת העתיד עלולים להיפרט לפרוטות של יום קטנות הרצוף נסיגות, ויתורים ופגמים. שעת ההגשמה של המהפכה היא מבחינות מסוימות גם שעת האכזבה. לכל מהפכה צפויה סכנת האכזבה. האידיאות שלמען עמלו מחולליה שוב אינן חוות הכל. קסמו של המפעל עלול לפוג, משמתגלה הפער בין האידיאל ובין המציאות ועמו גם הפער בין החיים האישיים ובין המסגרת החברתית.

קום המדינה הוא נקודת־מפנה מכרעת בתהליך ההתפכחות מערכים. ערעור תוקפם של הערכים האסקטיים נתן אותותיו גם לפני קום המדינה, אך ההגשמה הסופית של אחת ממטרות התנועה הלאומית נותנת לתהליך זה גושפנקא רשמית וצידוק רגשי. אחרי המאמץ הגדול של שעת ההכרעה באה ההתפרקות וההפגה. ההגשמה החלקית באה במקום ההגשמה המלאה, והיא פוטר את היחיד מדחיית סיפוקים, מויתורים ומאמץ למען תוחלת העתיד.

קום המדינה יש לו בקיבוץ חשיבות מכרעת גם מטעם נוסף. הקמת המסגרת המדינית המאורגנת הבשילה תהליכים חברתיים, שערערו במידה רבה את המעמד המנהיגי המוכר של ההתיישבות השיתופית. במקום המבנה הוולונטרי־שליחותי באה מדינה המסתמכת על תוקף החוק ועל אמצעים ותגמולים. נצטמצמו תפקידיה של ההתיישבות הקיבוצית וגברו הניגודים בין כמה וכמה מערכיו של הקיבוץ ובין המבנה הכולל. עמדת העילית של הקיבוץ זכתה בשעתה להכרה ולאישור אף מחוץ לתחומה הצר. הבטחון הפנימי והאישור החיצוני של מעמד העילית היו מקור של גאווה מחייבת ומפצה. גאווה זו היא שעמדה לחברי הקיבוץ במילוי תפקידיהם וסייעה להם לשאת בעול המחסור בלי תודעת קיפות. משנתעורר הבטחון העצמי ונתערערה גם ההכרה הכלל־חברתית במעמדו המנהיגי של הקיבוץ נתערער שווי־המשקל במאזן תגמוליו של החבר. הספק וחרדת הסטטוס מערערים את הנכונות להסתפק במועט. משניטל מן החבר הפיצוי של תודעת הראשונות בהגשמה ושל תודעת המנהיגות הריהו נוטה לשאוף לסיפוק מהנאות ישירות. הולכת וצומחת אידיאולוגיה צרכנית המנתקת בהדרגה את קשריה עם האידיאולוגיה האסקטית המקורית.

עד כאן הדיון בגלגולי התפתחותה של האידיאולוגיה האסקטית בקיבוץ. בדקנו את האחיזה שיש לערכים האסקטיים באידיאולוגיה המקורית ועמדנו על התהליכים האידיאולוגיים והחברתיים המערערים ערכים אלה מבפנים ומביאים לידי צמיחתה של אידיאולוגיה צרכנית. נפנה עתה לבדיקת מעמדם של ערכים אלה בקיבוץ כיום.

ניתוח עמדות

השאלה שנועדה לבירור יחסם של חברי הקיבוץ לתביעה האסקטית נוסחה בוו הלשון: "היש הצדקה עקרונית לפשטות ולצמצום התצרוכת? מהי? נמק!".³ הואיל ועניין לנו בהתפתחות אידיאולוגיה, נוסחה השאלה במתכוון במישור ערכי-עקרוני. הצגנו את האידיאולוגיה האסקטית בצמד מושגים הרמוזים על שני יסודותיה העיקריים. המושג צמצום מעלה את התביעה להימנעות, להסתפקות במועט ולחסכון. ואילו המושג פשטות מדגיש את הביטוי החברתי-סגנוני של הערכים האסקטיים בדפוסים של אורח חיים. נראה להלן, שהבחנה זו היא מפתח מרכזי לניתוח התפתחותם של דפוסי פשרה המסגלים את ערכי המקור למציאות החדשה ומגשרים בין האידיאולוגיה האסקטית ובין האידיאולוגיה הצרכנית. בשלב הראשון של דיוננו נציג את התוצאות לגבי המדגם בכללו. ננתח תחילה את חלוקת העמדות ונפנה אחרי כן לבדיקת הנימוקים. השלב השני יהיה מוקדש לניתוח השוואתי מפורט.

בסיווג התגובות על שאלתנו הסתמנו בבירור ארבעה דפוסי הכרעה מובחנים: הדפוס האסקטי; הדפוס התרבותי-סגנוני; הדפוס המצבי; הדפוס הצרכני.

הדפוס האסקטי עומד על נטילת עול כל הערכים האסקטיים. המחזיקים בדפוס הצרכני דוחים ערכים אלה מעיקרם. בין שני הקטבים הקיצוניים עולים שני פתרונות פשרה. משמעותם של שני דפוסי פשרה אלה טעונה הסבר מפורט.

הדפוס התרבותי-סגנוני עומד על דחיית החובה לצמצום, אך תובע התחייבות לחיי פשטות. "לפשטות – הצדקה מלאה; לצמצום – לא". "יש הצדקה עקרונית לסגנון-חיים אך לא כהקרבה עצמית". "צמצום – אתה גורע מעצמך דבר שאתה זקוק לו; פשטות יכולה להיות יפה". מסתלקים כאן מההתחייבות להסתפק במועט ושוב אין גורסים חיי צמצום ודלות מרצון, אך לא נעלמה השאיפה לאורח חיים פשוט. המחזיקים בדפוס זה מבקשים עיצוב סגנון נאה, פשוט וצנוע. הם מבקשים לבוש מטופח אך לא מסולסל וגנדרני, דירות משפחתיות נוחות ושימושיות אך צנועות, בתי ציבור מרווחים ונאים אך לא מפוארים. "סגנון החיים בקיבוץ צריך להיות צנוע ונאה – פשוט ונוח. לא מקושקש". "לא לוקוסוס, לא

3. שאלה זו נכללת בשאלון הפתוח שהדריך את הראיון שניהלנו עם מידגם מייצג של חברים ב-12 בקיבוצים. תיאור מלא של שיטות המחקר נמצא להלן בנספח "המחקר החברתי", בתוך: יונינה טלמון-גרבר, יחיד וחברה בקיבוץ, מחקרים סוציולוגיים, ירושלים תש"ל (1970), עמ' 302-315.

מותרות ולא שיגעונות אך גם לא תמיד חאקי - את האפקט הנעים אפשר להשיג גם באמצעים פשוטים". "לא לישון על הרצפה ולאכול קדחת. שיהיה נוח ונאה, אך גם לא לרדוף תמיד אחרי מותרות ולהתגנדר". "עלינו לשמור על אופיינו - פשוט אבל אסתטי. הסגנון הפשוט הוא היפה באמת".

ההתחייבות לפשטות מציבה גבולות לדרישות בתחום הצריכה. נתבטלה החובה לנהוג בסכון תמיד, אך נחסמת עלייתן המתמדת של תביעות שאין להן סוף. הפשטות קובעת אמות-מידה פנימיות המשתנות בהדרגה ומונעת הידמות לחוץ: "אם מקיימים חובת פשטות, שומרים על הגבול. אין מתדרדרים למותרות ולחיקוי אורח חיים זר לנו".

פעמים נוטשים המחזיקים בדפוס זה את כל ערכי ההסתפקות במועט ונותרת רק ההגבלה הצורנית-סגנונית: "פשוט גם אם יקר", "פשוט אך עם זאת רמה גבוהה", "פשטות אבל לא בצמצום - ביד רחבה". ראוי לציין, כי מספרם של התובעים "פשוט גם אם יקר" הוא מועט. ברוב המקרים אין הדפוס הסגנוני מנותק מן הערכים האסקטיים. כמה מהם מודגשים בדפוס זה הדגשה יתרה. לא נעלם כאן, בדרך כלל, הבוז להידור שלא לצורך ולבזבוז של ראוות. לא נעלמה גם הרתיעה מעומס צרכים רבים מיותרים ומלאכותיים: "נוח, נאה, אך לא מוגזם".

מבקשים כאן אורח חיים המצרף יופי אסתטי ויעילות פונקציונלית, הן וצנע. דפוס הפשרה השני הוא הדפוס המצבי. הערכים האסקטיים שוב אינם ערכים עצמאיים. ממטרה בעלת משמעות ערכית פנימית נהפכת ההסתפקות במועט לאמצעי למטרות מעבר לה. מקבלים אותה בבחינת רעה הכרחית לתקופת חירום ובלחץ התנאים, אך אין רואים בה תוכן חיים. ההסתפקות במועט היא הכרח מציאותי אך אין היא אידיאל: "רק לפי היכולת; לא לעשות מזה אידיאל", "לפי המצב; זה לא צמצום לשמו". "רק לפי היכולת; זה לא עניין עקרוני". הבסיס העיקרי של ההגבלה המצבית הוא משקי: "לפי האפשרויות. רמת החיים צריכה להלוו את רמת הייצור", "לרמת החיים צריך להיות כיסוי, בלי הלוואות ובלי חובות גדולים. זה הכל".

חובת ההסתפקות במועט נהפכת כאן להוראת שעה, ותלותה מוגבלת בזמן, אם לתקופה ארוכה ואם לתקופה קצרה: "כרגע זה הכרחי. זה הכל"; "כעת נחוץ אבל ברגע שאפשר להשתחרר מזה - למה לא?" "זה יהיה נחוץ אף במשך תקופה ממושכת, אך הלוואי ונשתחרר מזה". יש להבחין יפה בין הצדקה מצבית לפרק זמן קצר לבין הצדקה מצבית לזמן ממושך. משמעותה של ההצדקה המצבית נבחנת בעיקר לפי משך חובת ההסתפקות במועט ולפי מסגרת ההתייחסות, בה מוגדרת חובה זאת. חלק מהמחזיקים בדפוס המצבי גורסים חובת-צמצום לפרק זמן ארוך עד ביסוס המשק הישראלי בכללו או עד ביסוסה של התנועה הקיבוצית. מסגרת ההתייחסות הרחבה קשורה לתקופת תלות ממושכת. המצדיק הסתפקות במועט במסגרת התייחסות רחבה אינו מקדש את העניות ורואה בצמצום עול מעיק; עם זאת הוא מוכן לשאת בעולו של מחסור עד שתתגשם המטרה הסופית במלוואה. מבחינת ההתחייבות לקבל עול צמצום אין המחזיקים בדפוס המצבי לתקופה ממושכת שונים בהרבה מן המחזיקים בדפוס האסקטי.

שונים מהם תכלית שינוי המחייבים את הצמצום רק לשלב-מעבר קצר. ההתחייבות

להסתפקות במועט מצומצמת עד למינימום ומנותקת ממטרות רחבות. משנסתיימו חבלי התבססותו הראשונים של הקיבוץ הוא פטור ממצווה זו: "רק בהתחלה, כשמשק עולה על הקרקע"; "יש הצדקה מעשית רק בשלבי ההתפתחות הראשונים". ויש התולים את ההתחייבות במשבר כלכלי חמור: "חייבים בצמצום רק בשעת שפל כלכלי" או "רק כשפוקד את המשק משבר קשה". מסתבר שהדפוס המצבי אינו חד־משמעי. ההצדקה המצבית לתקופה ממושכת קרובה לקוטב "השמרני",⁴ ואילו ההצדקה המצבית לתקופה קצרה קרובה לקוטב של "חידוש". רק כפשע בין ההצדקה המצבית לתקופה קצרה ובין דחיית הערכים האסקטיים מכל וכל. ומוצאים כאן הכרזות חריפות וחד־משמעיות: "פשטות? למה כן? יש לשאוף למכסימום נוחיות". "שטויות! צריך ליהנות מן החיים". "אנכרוניזם! אי אפשר לחזור לימי העלייה השנייה. מגיעה לנו רמת חיים הוגנת – למה להתענות!" "חס וחלילה! יש לתת לאדם להרגיש שהוא חי ולתת לו אפשרות לחיות כמו שצריך".

עד כאן תיאור ראשון של דפוסי ההכרעה. משמעותם של דפוסי הכרעה אלה תואר הארה נוספת על־ידי ניתוח מפורט של השיקולים העומדים מאחורי ההכרעות. נפנה עתה לניתוח הכמותי. נציג תחילה את התפלגות העמדות לפי חלוקתן לארבעה בסיסי הכרעה.

טבלה 1: חלוקת העמדות בכלל המידגם

(אחוזים; N=415)*

הדפוס האסקטי	הדפוס התרבותי־סגנוני	הדפוס המצבי	הדפוס הצרכני	אין חומר	סך־הכל
32	17	17	33	1	100

* בכל הטבלאות שלהלן נציג את התוצאות באחוזים.

משקל הדפוס האסקטי כמשקל הדפוס הצרכני. משקלו של הדפוס התרבותי־סגנוני כמשקל הדפוס המצבי. אם מצרפים את שני פתרונות־הפשרה יחד מתקבלת תמונה שקולה כמעט. הדפוס השמרני זכה בשליש מן הקולות. דפוסי הפשרה זכו אף הם בשליש מן הקולות והדפוס הצרכני בשליש הנותר. ראוי לציין, שאחוז המרואיינים שלא נתנו תשובה או לא השיבו תשובה ברורה נמוך ביותר. הבעיה עוררה דיון ער, ורק מתי־מעט השתמטו מלדון בה.

4. משתמשים אנו במונחים "שמרנות" ו"חידוש" מבחינה תנועתית פנימית. התומכים בערכים האסקטיים שואפים לשמור על הדפוסים הקיימים, ואילו המצדדים בערכים הצרכניים תובעים תמורה. ברור, שמבחינה חברתית רחבה יותר, המצדדים בדפוס האסקטי הם המחדשים המגינים על החידוש המהפכני, ואילו תובעי השינוי הם השמרנים החוזרים לדפוסים המקובלים. כדי להצביע על הדו־משמעות של מונחים כשמרנות וחידוש כשהמדובר בתנועה מהפכנית מציינים אנו אותם במרכאות. על הקשר שבין חידוש ושמרנות בתנועה מהפכנית ראה: V. Pareto, *The Mind and Society*, London, J. Cape, 1935

מסתבר, שאנו עוסקים כאן בבעיה אידיאולוגית מרכזית, שהחברים ערים לה ומודים בחשיבותה.

נבדוק עתה את התפלגות העמדות בתוך הדפוס המצבי.

טבלה 2: הדפוס המצבי

7	צידוק מצבי בלי פירוט
2	צידוק מצבי לתקופה ממושכת
8	צידוק מצבי לזמן קצר
17	סך־הכל

אחוז ניכר מן המצדדים בדפוס זה נותנים תשובה מצבית סתמית ואינם קובעים את משך החלות של חובת ההסתפקות במועט. הרוב המכריע של המרואיינים, המפרשים את עמדתם וקובעים את משך החלות, מצדדים בצידוק מצבי לזמן קצר.

ניתוח נימוקים

בניתוח זה נבדוק את מערכת ההנחות והשיקולים, שעליה עומדת ההתחייבות הערכית לצמצום ולפשטות. כנגדה נעמיד את מכלול השיקולים, הדוחפים לצמצום הדרגתי של ההתחייבות האסקטית ולגיבוש אידיאולוגיה צרכנית. מבחינים אנו כאן הבחנה דואלית בין נימוקים אסקטיים ובין נימוקים צרכניים. הנימוקים בעד הערכים האסקטיים מלווים שלושה מדפוסים ההכרעה: הדפוס האסקטי המחייב גם צמצום וגם פשטות, הדפוס הסגנוני המחייב פשטות והדפוס המצבי המחייב צמצום. הנימוקים נגד הערכים האסקטיים קשורים בעיקר בדפוס ההכרעה הצרכני, הדוחה את הצמצום והפשטות מכל וכל, אך הם מופיעים גם עם הדפוס המצבי הדוחה את הפשטות ועם הדפוס הסגנוני הדוחה את הצמצום. בפרקים הבאים נתאר במפורט את מערכות ההנמקה. נסווג את המרכיבים העיקריים של האידיאולוגיות הנוגדות ונבדוק את משקלם היחסי בכל אחת מהן. נבדוק יפה את היחס בין מערכות ההנמקה ובין דפוס ההכרעה.

האידיאולוגיה האסקטית

מיון המרכיבים התוכניים של ההתייחסות הערכית לצמצום ולפשטות נערך בעזרת הקריטריונים שהועמדו בדיון העקרוני במבוא. הערכים האסקטיים מעוגנים, כזכור, בשלוש מערכות ערכים מובחנות: המערכת הלאומית, המערכת הסוציאליסטית והמערכת האישית־כלל אנושית. מיון לפי המשמעות ולפי מסגרת ההתייחסות גם יחד מגלה חמישה מעגלי צידוק: צידוק אישי־מוסרי; צידוק אישי־מוסרי; צידוק סוציאליסטי; צידוק לאומי;

צידוק איכרי; צידוק קיבוצי. נתברר, שהצידוק האיכרי והקיבוצי שבשעתם היו מעוגנים ומובלעים במערכות האידיאולוגיות העיקריות ניתקו מהן ניתוק חלקי וזכו למעמד עצמאי למחצה.

ליד הסיווג מבחינת המשמעות ומבחינת מסגרת ההתייחסות מפעילים אנו מיון עזר משני נוסף. נבחין להלן בין צידוק ערכי, צידוק משימתי וצידוק צורני. הצידוק הערכי מדגיש את ההתייחסות הישירה לערכים. להסתפקות במועט ולפשטות יש בצידוק זה מעמד עצמאי כערך עליון בזכות עצמו, או שהן נכללות במערכת ערכית רחבה יותר ונגזרות ממנה. הצידוק הערכי הוא השקפתי-אידיאולוגי. הצידוק המשימתי הוא מצבי. להסתפקות במועט אין ערך עצמאי, ואין היא אלא כלי שרת למטרות שאינה קשורה אליהן במישרין. הצידוק הצורני עומד על משמעותו הסמלית של אורח חיים. ויש להבחין כאן בין סגנון מבטא ערכים ובין סגנון מסמן ערכים. יש שהתביעה לסגנון של פשטות רוויה ערכים, אך יש שהיא מעידה רק על דבקות בגיונים חיצוניים המשמשים סימן היכר לחיי הקיבוץ, וקשרם אל הערכים האסקטיים נותק לחלוטין. משמעותן של הבחנות אלה וחשיבותן לניתוח יתבהרו במשך הדיון. נפנה עתה לתיאור המפורט של מרכיבי האידיאולוגיה האסקטית.

א. הצידוק האישי-מוסרי עומד בעיקרו על ערכים אישיים בעלי מעמד עצמאי – ערכים בזכות עצמם. לא שרד בקיבוצי המידגם הרבה מן הבזו לרדיפת הנוחות וללהיטות אחר הנאות קטנות. מצאנו רק מעט מן הבטחון העצמי, מן המסירות למשימה ומתודעת החירות, שפרנסו את העמדה האסקטית המקורית. הביטוי שניתן לערכי היסוד הוא חלקי ומעומעם, אך נרמזו בו עיקרי הדברים.

כבר הזכרנו שבסיסה העיקרי של האידיאולוגיה האסקטית הוא ההתכוונות לערכים. ההסתפקות במועט והפשטות משחררות את האדם משעבודו לרצונות חולפים ומכוונות אותו לערכי אמת. הן גואלות אותו מהתעסקות בדברים חיצוניים וטפלים ומפנות אותו כלפי עולמו הפנימי. בלשון המרואיינים: "פשטות מעלה את האדם – מאפשרת לו להיפנות לערכים קיימים", "ויתור על פשטות – הסחת דעת לדברים חסרי ערך", "החומר אינו חשוב, יש להתרכז בדברים חשובים", "חשוב התוכן של הקנקן, לא הקנקן", "בגדים ומזון נעשים נושא לשאיפות כשאינן ערכים של ממש". ובלשון חריפה של גינוי גלוי "גאוה על רמת חיים היא גאוה טפשית על דברים טפלים וקטנוניים, שלמעשה אינם משלך ואינם מבטאים אותך. איזה ערך יש לזה?"

יסוד מכריע שני באידיאולוגיה האסקטית – הפחד מפני שיעבוד ותלות: "לא להיות כבול, לא לרוץ אחרי המרכבה", "לשלוט על עצמי, לכוון את עצמי", לא להיות תלוי", מרבה נכסים מרבה דאגות. אנו נדבקים בנכסים והם רוכבים עלינו", "לחיות מעמל כפינו. לא להיזקק להלוואות, לא להיות תלויים", "החירות נקנית בשלטון עצמי ובמצום התלות בדברים חיצוניים. אין חירות בלי הסתפקות במועט". וחיי חירות הם גם חיי שלוה: "הפשטות מעניקה שקט נפשי. האדם שלם עם עצמו ומשוחרר מתחרות, ריב, קנאה וצרות-עין".

ההסתפקות במועט מוגדרת גם כשוות-ערך לטבעיות, כנות וצניעות. "אנו נגד חיים מלאכותיים. על האדם להופיע כפשוטו כמו שהוא – בלא לב ולב בלא העמדת פנים",

"עלינו להשתית את חיינו על פשטות - חיים פשוטים, לבביים וכנים", "לפשטות ערך מוסרי גדול. הצנע לכת - לא חיים צעקניים וריקים". השיקול המוסרי מסתייע פעמים רבות בנימוקי עזר אסתטיים: "פשטות - יותר כנה ויותר יפה", "כל דבר שאינו פשוט אינו יפה", "מעוות ומלאכותי".

ב. הצידוק הסוציאליסטי. במעגל צידוק זה נגזרת ההתחייבות להסתפקות במועט מן הקשר שבין הקיבוץ לאידיאולוגיה הסוציאליסטית ולתנועת הפועלים. עיקר הדגש נתון בסולידריות ובאורח חיים ולא בשיקולים ערכיים - "עלינו להודות עם חיי פועל", "חיי פועל - אין מקום למותרות ולתפאורות", "אדם עובד אינו יכול לזכות לרמת חיים מוגזמת", "מנת חלקו של פועל - אנו אנשי עבודה וחיי עבודה אינם מאפשרים מותרות". השיקול הסגנוני־צרכני בולט ביותר בציטטות הבאות: "סוף סוף אנו פועלים ולא בורגנים. מותרות הן סימן היכר של בורגנים" או "עלינו לשמור על סגנון פועלי". מצאנו רק קומץ קטן של התייחסות לערכי יסוד של הסוציאליזם כשוויון ושיתוף. "מותרות יכולה להשיג רק שכבה דקה. אם רוצים להבטיח שוויון בציבור גדול, יש לנהוג בפשטות". אחד המרואיינים בונה את הסתייגותו מחיי עושר של אסמכתא תנ"כית: "בתנ"ך העשיר הוא תמיד רשע, והעני צדיק".

ג. הצידוק הלאומי. הצידוק הלאומי הינו בעיקרו צידוק משימתי. הפשטות מחייבת משום שהיא תורמת להגשמת התעודה הלאומית. ריכוז כל הכוחות במילוי המשימה הלאומית מחייב הפניית אמצעים רבים ככל האפשר להגברת הייצור, ההכשרה והקליטה וצמצום ההוצאות הצרכניות. האידיאולוגיה השמרנית המקורית הניחה כי חברי הקיבוץ חייבים לשמש מופת לכל העם במסירותם לעבודת התחייה. נכונותם להסתפק במועט היא מבחן מכריע וסימן היכר למעמדם כחיל חלוץ שלוח לפני העם.

מספר המבליטים את הגורם הלאומי אינו רב. מצאנו קומץ של הזכרות הראויות להיות מנובאות כלשונו: "הארץ בשלב בנייה. מבחינה לאומית חשוב יותר לפתח את המשק והפרודוקטיביות מאשר להעלות את רמת החיים", "כל זמן שרבים בארץ אין להם המינימום, יש להצטמצם", "כל זמן שחיים מהלוואות וממגביות חייבים אנו וכל הארץ להצטמצם ולא לחיות על חסדי חוץ", "יש להכריז בארץ משטר צנע כדי לאפשר קליטת עלייה והגברת הייצור". יש הנותנים הסכמתם רק על תנאי: "לפשטות הצדקה, אך בתנאי שזה לא רק לחברי קיבוץ אלא לכל הארץ". אך גם המכירים בהתחייבות הלאומית אינם מחייבים את אנשי הקיבוץ להצטמצם יותר מכל חוג אחר בדרך כלל. הם מרגישים כי חובת הצנע חלה על כל תושבי המדינה וחברי הקיבוץ בתוכם. מחיל חלוץ המשמש מופת נהפך הקיבוץ לסקטור בין שאר הסקטורים החברתיים. אין חברי הקיבוץ חייבים לדקדק במצוות יותר מאחרים.

ד. הצידוק הכפרי־איכרי. הטיעון עומד כאן על שתי הנחות: ראשית, אין החקלאות מעניקה לעובדיה רווחים גבוהים ובטוחים. משום כך היא מחייבת הסתפקות במועט. "החקלאות אינה נותנת לעובדים בה חיי מותרות", "הצמצום מנת חלקו של האיכר בכל מקום". שנית, סגנון החיים הכפרי טבעי, עממי ופשוט. וכאן מצאנו סטריאוטיפים, החוזרים ונשנים פעמים רבות "קרוב לטבע", סגנון כפרי", "אורח חיים איכרי", מתאים לחקלאי". רק במקרים

ספורים משולב הצידוק הכפרי בצידוק הלאומי ומתקשר לחובת היעילות. מצויה הרבה יותר ההתייחסות לאיכרות באשר היא.

ה. הצידוק הקיבוצי. מסגרת ההתייחסות של הצידוק הקיבוצי היא הצרה ביותר מכלל מסגרות ההתייחסות הקולקטיביות, שהרי מדובר כאן בחוג חברתי מצומצם ביחס. מצד שני חובה להדגיש, שיש להתייחסות לקיבוץ מעמד מיוחד. הקיבוץ בא להגשים מטרות סוציאליסטיות, לאומיות ואישיות, וההתייכות כלפי אידיאולוגיות אלה נכללת בהתייחסות לקיבוץ ומשתקפת מתוכה.

במסגרת הצידוק הפנים-קיבוצי נדון בעיקר במידת המודעות לקשר שבין ארגון הצריכה בקיבוץ וההסתפקות במועט. כבר רמזנו במבוא, שהתביעה להסתפקות במועט היא חלק בלתי-נפרד מן האידיאולוגיה הקיבוצית. ההדגשה הרבה של התחום הערכי, הלחץ להגשמת משימות קונקרטיות הנובעות מן הערכים, הקולקטיביזם, הפרספקטיבה הזמנית "העתידי" – כל אלה דוחפים לצמצום חשיבותו של תחום הצריכה. האידיאליזם המטריאליסטי המאפיין את התנועה מחייב הפניית אמצעים לתחום היצרני וקיצוץ מרחיק לכת של ההוצאות הצרכניות. הרבה עושות גם הדרישות הקיצוניות לשוויון ושיתוף.

הקשר ההדוק שבין ההסתפקות במועט ובין האידיאולוגיה והמבנה המוסרי של הקיבוץ לא נעלם מעיני המצדדים באידיאולוגיה האסקטית. כפי שנראה להלן משמש הצידוק הקיבוצי בסיס ראשון במעלת החשיבות לאידיאולוגיה זו. ההזכרות של טובת הקיבוץ – רבות, אך ראוי לציין כי רובן מביעות רק תחושה מעורפלת של הזיקה שבין ההסתפקות במועט וחי הקיבוץ בלי ניתוק זיקה זו מבחינותיה השונות. הניסוחים הנפוצים ביותר הם: "מתאימים לחיי קיבוץ", "הולם את חיינו", "חיי הקיבוץ הם חיי פשוטות". ניתוח מפורט יותר נדיר למדי. נפרט עתה את ההנמקות המעידות על הבנה מעמיקה יותר של מהות הקשר שבין חיי הקיבוץ וההסתפקות.

על המשימתיות והפשוטות: "יש להתרכז בהשגת המטרה. עם שמירת הפשטות נשיג את מטרתנו יותר מהר". הקשר שבין הקולקטיביזם ובין ההסתפקות במועט נרמז בדברים הבאים: "אם כל אדם יתחיל לרדוף אחרי הנאותיו, יזניח בהכרח את הכלל". על בעיית השוויון והשיתוף: "פשטות עוזרת לשוויון ושיתוף. אחרת נפריו ונתרחק מחיי הקיבוץ", "הבטחת רמת חיים הוגנת לכלל מחייבת כל אחד להסתפק בממוצע".

כמה וכמה חברים מציינים, שעיקר סכנתה של הצרכנות היא בהיותה מטבעה ללא גבולות יציבים: "כשמתרכזים בדרישות להטבת התנאים החיצוניים, גוברות הדרישות, ואין לדבר גבול – מספקים את הדרישה ומיד צצה חדשה", "אין גבול. מתעורר רצון לעוד ועוד", "אם קובעים מגמת עלייה, יש בכך סכנה, כי לא ראיתי אדם שהוא שבע-רצון ממה שיש לו. ההסתפקות במועט קובעת גבול ומסגרת". חוסר-מסגרת סכנה הוא לקיבוץ יותר מאשר לצורות חיים אחרות. "הכל שייך לכל ואף לא לאחד. אין שמירה על דברים. צריך לדבר על קימוצים וחסכון כדי להשתלט על הבזבוז". ההתייכות להסתפקות במועט באה כאן, במקום האחריות הישירה והבלתי-מתוכנת של כל אדם על רכושו ובמקום תחושת בעלות. העלאת רמת החיים מחבלת גם ביחסים בין החברים: "מסתכלים בעין רעה על כל יתרון

וספק-יתרון שזכה בו חבר אחר", "כשעולה רמת החיים מתחילים הסיכויים, מתערער האמון, מתחילה תחרות קטנונית ובוזיה", "חושדים אחד בחברו ובאים בטענות".
השאיפה למותרות מפנה את חבר הקיבוץ החוצה, "מחפשים תחבולות להשיג את החסר, ואם אין משיגים את המבוקש בקיבוץ נעזרים במקורות-חוץ", "פשטות מונעת הימשכות אחרי השפעות זרות". מבחינת הקיבוץ נראית השאיפה למותרות כאם-כל-חטאת.

ניתוח כמותי

הצגנו עד עתה את המרכיבים התוכניים של האידיאולוגיה האסקטית. עתה נפנה לסיכום הכמותי. נציג תחילה את חלוקת הנימוקים במעגלי הצידוק.

טבלה 3: האידיאולוגיה האסקטית – מעגלי צידוק (N=319)

אישי	סוציאליסטי	לאומי	איכרי	קיבוצי	סך-הכל
25	7	8	16	44	100

הצידוק הקיבוצי הוא הדומיננטי. שני בדרגת החשיבות הצידוק האישי. השלישי – הצידוק הכפרי. ההתייחסות למסגרות הרחבות כסוציאליזם ולאומיות מעטה.
עתה נבדוק את חלוקת הנימוקים לפי ההבחנה בין דגש ערכי, דגש משימתי ודגש צורני.

טבלה 4: האידיאולוגיה האסקטית – דגש ערכי, דגש משימתי ודגש צורני (N=319)

סך-הכל	צורני		משימתי	ערכי	
	סמל מסמן	סמל מבטא		ערך נכלל	ערך עצמאי
100	4	29	26	22	19
100	33		26	41	

להוציא את ההזכרות של סמל מסמן מצטייר מעין רצף עולה החל בהתייחסות לערך עצמי וכלה בסמל מבטא. ההתייחסות הערכית היא הדומיננטית שנייה בדרגת החשיבות היא ההתייחסות לאורח חיים, ושלישית ברצף – ההתייחסות המשימתית.
מיון צולב לפי מעגלי צידוק והדגשים גם יחד יעמידנו על היחס בין סוגי השיקולים השונים בכל מעגל צידוק ויבליט את המשתמע מן הניתוח האיכותי.

טבלה 5: האידיאולוגיה האסקטית – מיון לפי מעגלי צידוק ולפי ההבחנה בין דגש ערכי, דגש משימתי ודגש צורני (N=319)

סך-הכל	קיבוצי	איכרי	לאומי	סוציאליסטי	אישי	
41	11	7	-	3	20	ערכי
26	18	-	8	-	-	משימתי
33	15	9	-	4	5	צורני
100	44	16	8	7	25	סך-הכל

השיקול הערכי דומיננטי רק בצידוק האישי. השיקול המשימתי דומיננטי רק בצידוק הלאומי ובצידוק הקיבוצי, השיקול הצורני מכריע בצידוק הסוציאליסטי ובצידוק האיכרי. מבחינה ערכית מעוגנת האידיאולוגיה האסקטית בראש וראשונה בערכים אישיים, שניים בדרגת החשיבות הערכים הקיבוציים. מקום שלישי ברצף תופסים הערכים "האיכריים". בולטת חולשתם הרבה של הערכים הסוציאליסטיים והיעדרם הגמור של ערכים לאומיים. ההתייחסות ללאום היא משימתית. ההתייחסות לסוציאליזם, לעומת זאת – צורנית. ההזכרות המועטות סובבות רובן על המשמעות הסמלית של אורח החיים הפועלי. במסגרת ההתייחסות הקיבוצית עיקר הדגש בנימוקים משימתיים. ההסתפקות במועט היא בעיקר בחינת אמצעי. היא מסייעת להשגת המטרות הקיבוציות, משרתת אותן או מסמלת אותן, אך משמעותה הערכית העצמית אבדה במידה רבה.

עד עתה עסקנו רק בחלוקת הנימוקים. מן הראוי לקשר את הדיון בנימוקים לדיון בעמדות. כאמור למעלה מתקשרים נימוקים לטובת ההסתפקות במועט עם שלושה דפוסי ההכרעה – הדפוס האסקטי, הדפוס הסגנוני והדפוס המצבי. נבדוק את חלוקת הנימוקים בכל אחד מהם.

טבלה 6: האידיאולוגיה האסקטית – דפוסי הכרעה ומעגלי צידוק

N	סך-הכל	קיבוצי	איכרי	לאומי	סוציאליסטי	אישי	
193	100	44	15	7	8	25	דפוס אסקטי
90	100	40	18	1	9	32	דפוס סגנוני
36	100	64	12	18	-	6	דפוס מצבי

מתגלה דמיון רב בין הדפוס האסקטי ובין הדפוס הסגנוני. משקלם היחסי של מעגלי הצידוק ודירוג חשיבותם זהים כמעט. מסתמנים רק הבדלים קטנים. בדפוס הסגנוני יורדת חשיבותו היחסית של הצידוק הקיבוצי ועולה חשיבותו היחסית של הצידוק האישי.

הדפוס המצבי שונה תכלית שינוי. הוא עומד בעיקרו על שיקולים קיבוציים, שניים במעלת החשיבות השיקולים הלאומיים והכפריים. שיקולים אישיים מעטים מאוד, ושיקולים סוציאליסטיים לא הופיעו כלל. השיקולים הקיבוציים והלאומיים עולים בדפוס זה הרבה

יותר מאשר בשני הדפוסים הנותרים. השיקול העיקרי בדפוס המצבי הוא השאיפה לביסוס המשקי של הקיבוץ. ההתחשבות במצבה של החקלאות ובמצבו של המשק הלאומי מופיעים כשיקולי עזר משניים. ההתייחסות למסגרת המצומצמת של הקיבוץ חשובה כאן יותר מאשר ההתייחסות למסגרות רחבות.

ראוי לציין, שמבחינת מספר הנימוקים שזכה בהם כל דפוס הכרעה מסתמן רצף ברור. במספר הרב ביותר של נימוקים זכה הדפוס האסקטי. שני לו מבחינה זו הדפוס הסגנוני. המצדדים בדפוס המצבי העלו נימוקים מועטים ביחס. אף כי הדפוס האסקטי זכה בפחות מכפליים קולות מאשר הדפוס הסגנוני,⁵ העלו המדברים בדפוס האסקטי נימוקים יותר מכפליים מאשר המצדדים בדפוס הסגנוני. אף כי הדפוס המצבי זכה לאותו מספר קולות כדפוס הסגנוני, העלו המצדדים בדפוס הסגנוני 90 נימוקים, ואילו המצדדים בדפוס המצבי רק 36 נימוקים. הנכונות לנמק רבה יותר באידיאולוגיה השמרנית. המודעות האידיאולוגית הולכת ופוחתת ככל שמתערער הקשר אל ערכי המקור. עתה נבדוק את היחס בין דפוסי הכרעה והדגשי הנמקה.

טבלה 7: דפוסי הכרעה והבחנה בין דגש ערכי, דגש משימתי ודגש צורני

N	סך־הכל	צורני	משימתי	ערכי	
133	100	26	26	48	דפוס אסקטי
90	100	46	16	39	דפוס סגנוני
36	100	-	82	18	דפוס מצבי

נדון תחילה בהשוואת חלוקת העמדות בדפוס האסקטי ובדפוס הסגנוני. הניתוח הכמותי מבליט יפה את המפנה המתחולל במעבר מן הדפוס האסקטי לדפוס הפשרה הסגנוני. השיקול הערכי דומיננטי בדפוס האסקטי. משקל השיקול המשימתי כמשקל השיקול הצורני. השיקול הצורני הוא הדומיננטי בדפוס הסגנוני; שני לו השיקול הערכי, ושלישי - במרחק רב משניהם - השיקול המשימתי. הניתוח הכמותי מאשר את הדיון האיכותי גם מבחינה אחרת. הטבלה שלפנינו מעידה, כי הדפוס הסגנוני עומד לא על שיקולים צורניים בלבד. משקל השיקולים הערכיים התומכים בדפוס זה כמעט שאינו נופל ממשקל השיקולים הצורניים. ההבדל בין משקל השיקול הערכי בדפוס הסגנוני ובדפוס האסקטי אינו רב. הדפוס הסגנוני מעוגן בערכים כשם שהוא מעוגן בבקשת סגנון חיים. היסוד המשימתי נצטמצם בו, אך לא נעלם כליל.

חלוקת הנימוקים בדפוס המצבי אחרת לחלוטין. כמצופה, שולטים כאן בעיקר נימוקים משימתיים. נמצא קומוץ קטן של שיקולים ערכיים, שהם בסיס לאידיאולוגיה משקית: חיים מעמל כפיים, איתלות, חסכון, התקדמות משקית. שיקולים צורניים לא הופיעו כלל.

5. ראה טבלה 1.

האידיאולוגיה הצרכנית

הטענות הצרכניות אינן מצטרפות לכדי מערכת אידיאולוגית עצמאית ושוות-מעמד לאידיאולוגיה האסקטית. באידיאולוגיה זאת חזקה הנימה האנטי-נורמטיבית המעמידה הנאות ונוחות אישית כנגד ערכים. המחאה על ההדגשה היתירה של ההתייחסות הערכי מחלישה את כוחה של ההשקפה הצרכנית להצמיח ערכים אלטרנטיביים בעלי תוקף. רבים מן המצדדים בדפוס הצרכני מסתפקים בהתרסה פסקנית אך בלתי-מנומקת. הכרעות מנומקות ושקולות יפה מעטות ביחס וברובן נאמרות הן על דרך ההסחה וההצטדקות. הטוענים להגברת הצריכה מחפשים להם משען וכיסוי בפירוש אחר לאותן אידיאולוגיות המשמשות בסיס לאידיאולוגיה האסקטית. הם נאחזים בנקודות התורפה של ההשקפה השמרנית, אך אינם מגיעים בדרך כלל לבניין צידוק עצמאי משלהם. מחאה ערכית המבוססת על ראיית הצריכה כתחום ביטוי חשוב ולגיטימי, נרמזת פה ושם.

נציג עתה את הטענות בפירוט כלשונו. נשתמש במסגרת ניתוח מקבילה לזאת שהשתמשנו בה לגבי האידיאולוגיה האסקטית. סיווג מקביל זה יבליט את הקשר בין הטענות "המחדשות" והערכים "השמרניים" ויעמידנו על תהליך הטרנספורמציה הפנימית המתחולל בכל אחד ממעגלי הצידוק.

הצידוק האישי. צידוקה האישי של האידיאולוגיה הצרכנית עומד על זכותו של היחיד למילוי צרכיו האישיים: "הקביוץ חייב לספק את צרכיו של היחיד כדי למנוע קונפליקט בין צרכיו האישיים לבין חברתו".

האוריינטציה ההנאתית של הצידוק האישי לצרכנות נותנת אותותיה בהתרסות רבות: "רצוי שאדם יהנה – אין אנו חיים פעמיים", "אדם צריך לשאוף ליותר הנאה, ליהנות ולא לסבול מחסור", "צריך לשאוף לרמה גבוהה ולעלות כל הזמן – למה לסבול?" "לא לחיות חיי סיגוף ונזירות – אסור לצמצם בחיי אדם". חיי פשטות נראים למצדדי הצרכנות כחד-גוניים, דלים ומטילים שעמום: "פשטות – משעמם. ככל שמשפרים יש יותר עניין בחיים".

הסנגוריה של התביעה להעלאת רמת החיים מבוססת על השאיפה לנוחות ונחת יותר מאשר על רדיפת הנאות רבות ככל האפשר: "לא ללחוץ על החבר, מגיעה לו קצת נוחות והרגשת בית". ניכרת מחאה על הדחייה המתמדת של סיפוק צרכים בשם מטרות נכבדות: "באים תמיד בתביעות – אדם חי יש לו צרכים ואם אין לו מה שהוא רוצה הוא ממורמר". ובקוצר רוח גלוי: "צמצום? עד מתי! הגיע הזמן לקצת נוחות ונחת".

יסוד חשוב אחר בדיון היא השאיפה לחיים נורמליים, השאיפה להיות ככל האדם, לחיות בלי לחץ, בלי יומרות ובלתי תודעת עליונות מחייבת: "יש לחיות חיים שקטים ונורמליים – סתם", "אני רוצה חיים נורמליים – אנו לא משוגעים ולא צדיקים" ועל אותו משקל "לחיות כבני-אדם – אנחנו לא נזירים ולא איסיים". "נוחיות" ו"נורמליות" הן מלות המפתח השולטות בדיון וחוזרות חלילה בהקשרים שונים.

הצידוק הסוציאליסטי. שאיפתו של היחיד לבצר את תחום חייו הפרטיים ולהבטיח את מאווייו האישיים מוצאת לה סיוע קולקטיביסטי בהתייחסות לסוציאליזם. הסוציאליזם שהיה

בשעתו מקור השראה של האידיאולוגיה האסקטית, נהפך לבסיס חשוב לאידיאולוגיה צרכנית. המצדדים באידיאולוגיה הצרכנית מערערים על הקשר בין הסוציאליזם ובין התביעות האסקטיות: "הסוציאליזם אינו עניות", "הסוציאליזם תובע שוויון ולא צמצום". הסוציאליזם, לפי תפיסה זו, הוא תנועה, שעיקר תפקידה מלחמה להטבת תנאי חייו של הפועל. מטרתו – השגת רמת-חיים גבוהה ככל האפשר: "הפועל צריך לאכול טוב ולגור בנוחיות. מגיעה לו רמת חיים הוגנת". "עובדים קשה. מגיעה רמת חיים גבוהה ככל האפשר". פעמים מתייחסים אל הקיבוץ אל כל מעביד אחר: "למה לחבר לעבוד אם אינו מקבל מה שמגיע לו?", "חבר קיבוץ עובד, לאן תלך עבודתו, אם לא לעצמו?", "הקיבוץ חייב לדאוג לתנאי החיים של העובד – מגיע לו".

חסידי האידיאולוגיה האסקטית ראו בבולמוס רמת החיים העולה בהתמדה סימן היכר מובהק של הבורגנות. משמעות סמלית זאת של רמת החיים ניטשטשה כאן כמעט לחלוטין. שוב אין מתייחסים אל אורח החיים הבורגני בסלידה ובהסתייגות. התביעה לרמת חיים נהפכת לתביעה פועלית לגיטימית, שאין בה כל טעם לפגם. רצון ההידמות לבורגנות מוצא לפעמים ביטוי בקריאת תִּגְרָ גלויה ומפורשת: "סיסמתנו היא לעבוד כפועל, אך להיות כבורגני – מגיע לנו!" ראוי לציין, כי מספר הנושאים כיסופים מעין אלה הוא מועט וכי הידמות חד-משמעית לבורגנות היא תופעה שולית. "מגיע לנו" הינה, על-כל-פנים, מלת המפתח. היא מכוונת כאן למוסדות הקיבוץ וחוזרת חלילה בהקשרים שונים.

הצידוק הלאומי. יחסו של הסוציאליזם אל האידיאולוגיה האסקטית אינו חד-משמעי ויש בו משום כך אחיזה של ממש לטענות הצרכניות. הניגוד הברור והחד-משמעי בין התביעות הצרכניות ובין האינטרסים הלאומיים מכביד ביותר על הטיעון במסגרת זו. הדגש עובר ממילא למאמצים של הסחה, הסוואה והצטדקות.

התועלת שתצמח לאומה מהעלאת רמת החיים קשורה בהבטחת סיכויי קליטת עלייה. הקיבוץ יוכל, לפי טענות אלה, לתרום תרומתו בקליטת עולים רק אם יוכל להבטיח להם תנאי חיים נוחים המתחרים בתנאי החיים מחוץ לקיבוץ. "אם לא נבטיח רמת חיים הוגנת לא נוכל לקלוט", "העולים לא יבואו אלינו אם לא נספק את צורכיהם ביד רחבה".

יותר משטוענים חסידי הדפוס הצרכני בשם העולים טוענים הם בשם עצמם: "מדוע מגיע לקיבוצניק פחות מלכל אדם אחר בארץ?", "אנחנו עושים את כל המלאכה, מדוע מגיע לנו פחות מלאחרים?" אומר חבר-קיבוץ-ספר צעיר במרירות: "מדוע מגיע לי פחות מאשר לחברי שנשאר בעיר, ממשיך ללמוד ועושה חיים?"

הידמות לעולם הסובב וקבלת אמות-מידה חיצוניות בולטות כאן ביותר: "עלינו לראות תמיד מה שיש בחוץ ולקבוע לפי זה", "קובע הממוצע הארצי. אל לנו להיות יוצאים מן הכלל", "אין אנו חיים על אי בודד – אי אפשר ליצור פער – לא ללכת נגד הזרם". ובקנאה גלויה: "קשה לראות את כל הלוקוס אצל אחרים. גם לנו מגיע". קבלת הנורמות החיצוניות מתבטאת יפה בחשש מפני גלוג וזלזול של אנשי החוץ: "לא לעורר לעג. אינני רוצה שיכירו מרחוק, שאני קיבוצניק. מדוע חייב קיבוצניק להסתובב במכנסיים מטולאים – צריך להיות כמו כולם". הקיבוץ רואה עצמו כסקטור בין סקטורים ותובע את חלקו: "מגיע לנו כמו כולם".

ראינו למעלה, כי דעיכתה של תודעת העילית נותנת אותותיה גם באידיאולוגיה האסקטית. גם שם מצאנו, כי אין החברים נוטים לקבל על עצמם התחייבות חמורה יותר מאשר חוגים אחרים במדינה, אף יש המתנים הסכמתם להסתפקות במועט בהורדה מקבילה של רמת החיים בכל שכבות העם. כאן נעשה צעד נוסף באותו כיוון – עולה תביעה נמרצת לטובת הנאה תוך הידמות לחוץ. "מגיע לנו" היא גם כאן מלת מפתח. בקשר זה היא מכוונת בעיקרה נגד מוסדות המדינה.

הצידוק הכפרי. הצידוק הכפרי, שהיה חשוב כל-כך באידיאולוגיה האסקטית, מצטמק כאן ומשנה את משמעותו. ההתייחסות לכפר עולה רק בדרך הצטדקות והסתייגות. העלאת רמת החיים בכפר באה לשם ביצור הכפר בהתחרות בחיי העיר. "הכפר לא צריך לפגור אחרי העיר", חיי הכפר אינם צריכים להיות חיי דלות. אם לא נבטיח רמת חיים טובה, תבוא נהירה המונית העירה", "חיי הכפר צריכים להיות אמידים ונוחים, אחרת לא נתגבר על המשיכה העירה". כבצידוק הלאומי שליטה גם כאן ההידמות לחוץ. האידיאולוגיה האסקטית עומדת על ייחודם של חיי הכפר, ואילו כאן שולטת השאיפה לטשטוש גבולות. "כמו בעיר, למה שילגלגו עלינו?", "כמו בעיר. מדוע מגיע לנו פחות מלאנשי העיר?".

הצידוק הקיבוצי. כצידוק הלאומי וכצידוק הכפרי עומד גם הצידוק הקיבוצי בעיקר על שיקולים של יציבות ושל קליטת חברים חדשים. "אם לא נעלה את רמת החיים, לא יחזיק החבר מעמד", אם לא ניתן רמת חיים הוגנת לא יבוא חיל מילואים". "עלינו לתת הרגשה טובה לחבר שלא יהא מקופת. אחרת יסתלק מכאן". "אם הקיבוץ רוצה להתקיים עליו להבטיח רמת חיים הוגנת, אחרת לא יחזיק מעמד".

יש המערערים על הקשר בין אורח החיים הקיבוצי ובין התביעה להסתפקות במועט. "הקיבוץ בא לעולם כדי לספק את צורכי החברים ולא כדי למנוע ולצמצם", "חבר קיבוץ ממלא כל כך הרבה מצוות. למה להקשות עליו ולגזור עליו נוסף על כל אלה גם חיי דלות?" הצגנו עד עתה את המרכיבים התוכניים של האידיאולוגיה הצרכנית. עתה נפנה לסיכום כמותי. מצאנו פוזרים בראיונות 126 נימוקים צרכניים, שרובם הושמעו על-ידי חסידי הדפוס הצרכני ומיעוטם על-ידי הנאמנים לדפוס הסגנוני ולדפוס המצבי. המצדדים בדפוס הסגנוני העלו 16 מכלל הנימוקים הצרכניים. המצדדים בדפוס המצבי העלו 19 נימוקים צרכניים. שאר 91 הנימוקים הצרכניים הושמעו על-ידי המצדדים בדפוס הצרכני. בגלל מיעוט הנימוקים הצרכניים הקשורים בדפוסי הכרעה הסגנוני והמצבי לא ביצענו כאן ניתוח מפורט של היחס בין דפוסי הכרעה ודפוסי הנמקה. נסתפק בניתוח כללי של האידיאולוגיה הצרכנית מתוך השוואה אל האידיאולוגיה האסקטית. נשווה תחילה את ההתפלגות לפי מעגלי צידוק.

טבלה 8: השוואה בין האידיאולוגיה האסקטית ובין האידיאולוגיה הצרכנית מעגלי צידוק

N	סך-הכל	קיבוצי	כפרי	לאומי	סוציאליסטי	אישי	
319	100	44	16	8	7	25	האידיאולוגיה האסקטית
126	100	23	10	14	16	37	האידיאולוגיה הצרכנית

מסתמנת ירידה ניכרת במשקל הנימוקים הקיבוציים, ירידה קטנה במשקל הנימוקים הכפריים ועלייה ניכרת במשקל הנימוקים האישיים, הסוציאליסטיים והלאומיים.

כמצופה, גוברים באידיאולוגיה הצרכנית הנימוקים האישיים ומצטמצם תוקפם של השיקולים הפנים-קיבוציים. מובנת מתוך הדיון האיכותי גם ירידת משקלו של הצידוק הכפרי. העלייה הניכרת במשקלם של השיקולים הסוציאליסטיים והלאומיים טעונה הסבר. האידיאולוגיה הצרכנית עומדת בעיקרה על זכותו של הפרט למילוי משאלותיו, אך היא מחפשת לה, נוסף על כך, כיסוי, ולו חלקי, במסגרת התייחסות קולקטיבית. בהתייחסות לסוציאליזם מוצאת האידיאולוגיה הצרכנית עגינה ערכית לגיטימית בטוחה. השאיפה לעליית רמת החיים נהפכת לאידיאל מוכר הנישא על-ידי תנועה חברתית גדולה. סעד נוסף לתביעתה מוצאת האידיאולוגיה הצרכנית בהתייחסות ללאום. כאן היא טוענת בעיקר בשם זכותו של הקיבוץ לקבל את המגיע לו במסגרת החלוקה הצודקת של אמצעים ותגמולים על-ידי המדינה. בעזרת הכיסוי הסוציאליסטי והלאומי נהפכת הזכות, שהיחיד נוטל לעצמו, לכאורה שלא בצדק, לזכות מוכרת. מוויתור על מאבק נהפכת הצרכנות למאבק נגד קיפוח. באידיאולוגיה האסקטית היתה התייחסות לסוציאליזם וללאומיות בסיס להתחייבות כלפי ערכים ומשימות. באידיאולוגיה הצרכנית יש להתחייבות זאת משמעות אחרת לחלוטין – התייחסות למעמד וללאום מספקת מעין כתב-שחרור. היחיד משתחרר מעולו של הציבור, הוא חופשי מהתחייבויות ורשאי לפנות לענייניו. עתה נפנה לבדיקת החלוקה לפי ההבחנה בין דגש ערכי, משימתי וצורני.

טבלה 9: השוואה בין האידיאולוגיה האסקטית ובין האידיאולוגיה הצרכנית – דגש ערכי, דגש משימתי ודגש צורני

N	סך-הכל	צורני	משימתי	ערכי	
319	100	33	26	41	האידיאולוגיה האסקטית
126	100	4	16	80	האידיאולוגיה הצרכנית

ההבדלים בין שתי האידיאולוגיות בולטים ביותר. באידיאולוגיה האסקטית שורר כמעט שיווי-משקל בין היסוד הערכי שהוא הדומיננטי ובין היסוד הצורני שהוא שני במעלת החשיבות ובין היסוד המשימתי שהוא השלישי ברצף. ההבדלים במשקלם של שלושת היסודות האלה קטנים למדי. באידיאולוגיה הצרכנית נעלמת כמעט לגמרי ההתייחסות לסגנון חיים,

נחלשה באופן ניכר ההתייחסות למשימות מחייבות ושולטת בכיפה ההתייחסות לערכים. אינה דומה ההתייחסות לערכים במסגרת האידיאולוגיה האסקטית להתייחסות לערכים במסגרת האידיאולוגיה הצרכנית. רוב הערכים העומדים ברומה של האידיאולוגיה הצרכנית בקיבוץ הם בעצם ערכים למחצה בלבד – השאיפה לנורמליות, לנוחות, להנאה ולהתקדמות ותחושת הצדק התובענית, שהיא הבסיס ל"מגיע לי" כלפי המדינה וכלפי מוסדות הקיבוץ. אין תימה שערכים אלה אינם מעלים מערכת משימות מחייבות ואינם דוחפים לעיצוב סגנון חיים כרוחם.

ניתוח השוואתי

השוואה בין קיבוצים

סיימנו את הצגת הממצאים לגבי המידגם בכללותו, ועתה נפנה לניתוח השוואתי. ניתוח הנימוקים בפרק הקודם בא בעיקרו לשם הארה נוספת למשמעותם של דפוס ההכרעה. התפלגות העמדות לפי דפוס ההכרעה תשמש לנו מודד עיקרי בניתוח זה.

העמדה כלפי התביעה להסתפקות במועט היא מפתח מרכזי להבנת תהליך התמורה האידיאולוגית. השוואה בין הקיבוצים מטיפוסים ערכיים שונים יש לה משום כך השיבות מכרעת. בסיווג הקיבוצים משתמשים אנו במערך של שלושה דפוסים ערכיים עיקריים: הדפוס החלוצי העומד על המסירות לשירות הלאומי ועל בקשת תיקון חברתי טוטלי; הדפוס המשקי העומד על הדגשת השאיפה לרנטביליות ולעיצוב משקי; הדפוס הצרכני העומד על הדגשת השאיפה להעלאת רמת החיים.

הדפוס החלוצי עומד בקצהו האחד של הרצף. הדפוס המשקי מופיע בשני צירופים אופייניים. בדפוס המשקי-חלוצי עומדת השאיפה לביסוס משקי בקשר אל השאיפה לקידומן של המשימות החלוציות. בדפוס המשקי-צרכני קשור הבסיס המשקי בשאיפה להעלאת רמת חייו של הכלל. גם לדפוס הצרכני שתי וריאציות. בדפוס הצרכני-משקי מתעצמת אמנם השאיפה לעליית רמת החיים, אך שאיפה זו מרוסנת במידה מסוימת על-ידי שיקולים משקיים. הדפוס הצרכני הקיצוני העומד על שאיפת הפרט להעלאת רמת חייו נמצא בקצהו השני של הרצף. סיווגנו את הקיבוצים שבמדגמנו לפי ניתוח מוסדי ואידיאולוגי גם יחד. בניתוח הבא נסתפק בחלוקה המשולשת לקיבוצים חלוציים, משקיים וצרכניים. הגדרנו את הקיבוצים לפי הדפוס הדומיננטי בכל אחד מהם.

הקשר בין הדפוס הערכי ובין היחס כלפי הערכים האסקטיים מובן מעצם הגדרתם של הדפוסים הערכיים. האידיאולוגיה החלוצית, העומדת על הזהות עם ערכים ועם קולקטיב, מחייבת את הערכים האסקטיים באופן חד-משמעי. בדפוס המשקי עובר מרכז הכובד לפעילות האינסטרומנטלית, אך אין הוא מפנה את חברי הקיבוץ לשאיפה להנאה ישירה מתוצאות עבודתם, שהרי הדגש נתון בביצור המשק ובהרחבתו. בדפוס הצרכני זוכה התביעה להעלאת רמת החיים בלגיטימציה חלקית או מלאה. מניתוח זה מסתברות ההנחות הבאות:

- א. הדפוס האסקטי יהא רווח ביותר בקיבוצים החלוציים, שניים להם יהיו הקיבוצים המשקיים ואחרונים ברצף – הקיבוצים הצרכניים.
- ב. הדפוס הצרכני יהיה רווח ביותר בקיבוצים הצרכניים. שניים להם יהיו הקיבוצים המשקיים ואחרונים ברצף יהיו הקיבוצים החלוציים.
- לא קל לצפות מראש את התחלקות דפוסי הפשרה, אך מסתברות מניחונו ההנחות הבאות:
- ג. דפוס הפשרה הסגנוני-תרבותי, שבעיקרו הוא דפוס ניאור-שמרני המסגל את ערכי המקור למציאות החדשה, יהיה רווח ביותר בקיבוצים המשקיים ויהא נדיר יחסית בקיבוצים חלוציים וצרכניים. בקיבוצים החלוציים לא יופיע דפוס זה תכופות, משום שתהליכי סיגולה של האידיאולוגיה השמרנית עומדים בקיבוצים אלה בראשיתם. בקיבוצים הצרכניים מתפשטת והולכת, לפי הנחתנו, האידיאולוגיה הצרכנית החד-משמעית.
- ד. הדפוס המצבי-הממושך יהא רווח ביותר בקיבוצים משקיים וחלוציים. הדפוס המצבי-החולף יהא רווח ביותר בקיבוצים הצרכניים.
- נבדוק הנחות אלה בטבלה הבאה.

טבלה 10: דפוסי הכרעה – השוואה בין טיפוסי קיבוצים

N	סך-הכל	אין חומר	הדפוס הצרכני	הדפוס המצבי	הדפוס הסגנוני-תרבותי	הדפוס האסקטי	
70	100	-	39	16	14	32	קיבוצים חלוציים
160	100	-	25	15	23	37	קיבוצים משקיים
85	100	4	40	16	12	28	קיבוצים צרכניים

הטבלה מגלה מיד, כי הנחייתנו ביחס לקיבוצים החלוציים נסתרו לחלוטין. נמצא דמיון מפתיע – כמעט זהות עמדות – בין הקיבוצים החלוציים ובין הצרכניים. מסתמן רק הבדל קטן באחוז החברים שלא השיבו כלל. רק בקיבוצים הצרכניים נמצאו חברים שסירבו לקבוע עמדה לגבי הבעיה או שהשתמשו ממתן תשובה.

הטבלה מחזקת במידה רבה את הנחותינו לגבי היחס בין הקיבוצים המשקיים לצרכניים. העמדה האסקטית רווחת בקיבוצים המשקיים יותר מבקיבוצים הצרכניים, והיפוכו של דבר בעמדה הצרכנית. נתקיימה במלואה הנחתנו לגבי הדפוס התרבותי-סגנוני, הרווח בקיבוצים משקיים יותר מאשר בקיבוצים צרכניים. ועתה נפנה להשוואת החלוקה הפנימית של הדפוס המצבי.

טבלה 11: חלוקה פנימית של הדפוס המצבי – השוואה בין טיפוס קיבוצים

מזב חולף	מזב ממושך	מזב בלתי־מפורט	
11	2	6	קיבוצים חלוציים
5	4	6	קיבוצים משקיים
9	–	7	קיבוצים צרכניים

כמעט שאין הבדל בין טיפוס הקיבוצים בעניין ההתייחסות לדפוס המצבי הבלתי־מפורט. הדפוס המצבי הממושך מצוי בקיבוצים המשקיים יותר מאשר בקיבוצים החלוציים. דפוס זה אינו נזכר כלל בקיבוצים הצרכניים. הדפוס המצבי החולף נפוץ ביותר בקיבוצים החלוציים, שניים להם הקיבוצים הצרכניים, ומקום שלישי תופסים הקיבוצים המשקיים.

נתאשרו במידה רבה הנחותינו לגבי הקיבוצים המשקיים והצרכניים, אך הקיבוצים החלוציים נמצאו צרכניים הרבה יותר מן המשוער. חלוקת העמדות בקיבוצים החלוציים תובעת הסבר. הקיבוצים החלוציים נמצאו דבקים באידיאולוגיה הקיבוצית המקורית יותר מן הקיבוצים המשקיים והצרכניים ברוב בחינות הבדיקה. יחסם לעקרון מרכזי של האידיאולוגיה המקורית הוא, אפוא, יוצא־דופן ואומר דרשני.

פתח להבנת מעמדם של הערכים האסקטיים בקיבוצים החלוציים פתחה לנו בדיקת השפעתו של משתנה הוותק. בעזרת משתנה זה ניתן לנו לקשור את תהליכי ההתפתחות הפנימית בכל קיבוץ עם תהליכי ההתפתחות בתנועה הקיבוצית ובחברה הישראלית כולה. הנחתנו היתה, שהאידיאולוגיה החלוצית בקיבוצים החלוציים, שכולם קיבוצים צעירים ביחס, דומה בקוויה העיקריים לאידיאולוגיה החלוצית המקורית, ומשום כך לא ייעדר בה יסוד כל כך חשוב כערכים האסקטיים. מסתבר, שלא התחשבנו כלל בשינויים שחלו במעמדם של ערכים אלה בתנועה ובמדינה מראשית ימיה של התנועה ועד עתה. חברי הקיבוצים הוותיקים קיבלו את הכשרתם הקיבוצית כשהערכים האסקטיים היו חלק בלתי־נפרד מן האידיאולוגיה התנועתית והיו מקובלים גם על חוגים רבים ביישוב. חברי הקיבוצים הצעירים קיבלו את חינוכם התנועתי וייסדו את קיבוצם כשמעמדם של הערכים האסקטיים נתערער קשות. אם מבודדים את גורם הוותק מסתבר, שככל שמתרחקים מן התקופה האסקטית של התנועה והיישוב, פוחת משקלם של הערכים האסקטיים במערכת הערכים הקיבוצית. מסתבר מניתוח זה, שבקיבוצים החלוציים – אשר הם כאמור צעירים יחסית – פועלות שתי דחיפות מנוגדות: השפעת הדפוס הערכי, הדוחף לפי ניתוחנו להכרה בחובת ההסתפקות במועט, והשפעת הוותק המטה בקיבוצים אלה לצמצום התחייבות זאת. הקיבוצים החלוציים נתגבשו ונוסדו בשעה שפג תוקפם של הערכים האסקטיים. האידיאולוגיה החלוצית, המשמשת נקודת־מוצא לקיבוצים אלה, אינה דומה מבחינה זאת לאידיאולוגיה המקורית. ההתחייבות להסתפקות במועט מסויגת בה יותר מאשר בתחילה. ניתוח זה מצביע על הצורך לבדוק יפה את מידת השפעתו של כל אחד משני הגורמים: השפעת הדפוס הערכי מכאן והשפעת הוותק מכאן. כמועד הגבול להגדרת הוותק קבענו את שנת 1948, שנת קום המדינה. שנה זאת נראית

לנו מכרעת משום שהיא מסמנת את סיומה הרשמי של תקופת היישוב. תהליך ערעור תוקפם של הערכים האסקטיים נתן אותותיו גם לפני קום המדינה, אך הגשמתה הסופית של אחת ממטרות התנועה הציונית מסמנת מפנה מכריע. שנת 1948 משמשת לנו להבחנה בין קיבוצים ותיקים וחדשים ולהבחנה בין חברים ותיקים וחדשים. בקיבוצים שנוסדו לפני 1948 יושבים כיום חברים ותיקים, וחברים חדשים שהצטרפו לקיבוצים אלה אחר 1948. בקיבוצים שנוסדו אחרי 1948 יושבים רק חברים חדשים. מיון כפול זה מעלה מערך של שלוש קטיגוריות: חברים חדשים בקיבוצים חדשים; חברים חדשים בקיבוצים ותיקים; חברים ותיקים בקיבוצים ותיקים. למערך זה נשלב עתה את המיון לפי הקריטריון הערכי. בקיבוצים שנוסדו אחרי 1948 שולט הדפוס הערכי החלוצי. הקיבוצים הוותיקים שנוסדו לפני 1948 נחלקים לשתי קבוצות – קיבוצים משקיים וקיבוצים צרכניים. המיון המשולב מפלג את אוכלוסיית המדגם לחמש קטגוריות: חדשים בקיבוצים חלוציים; ותיקים בקיבוצים משקיים; חדשים בקיבוצים צרכניים; ותיקים בקיבוצים צרכניים; חדשים בקיבוצים צרכניים. נפנה לבדיקה השוואתית של חלוקת העמדות.

טבלה 12: דפוסי הכרעה – השוואה לפי טיפוסים ערכיים וותק

N	סך-הכל	דפוס צרכני	דפוס מצבי	דפוס תרבות-סגנוני	דפוס אסקטי	
70	100	39	16	14	32	חדשים חלוציים
131	100	21	12	21	46	ותיקים משקיים
29	100	38	20	21	21	חדשים משקיים
73	100	36	10	12	42	ותיקים צרכניים
69	100	49	29	10	12	חדשים צרכניים

טבלה זאת מעידה בבהירות, כי הוותק משפיע על העמדות יותר מאשר הדפוס הערכי. ההבדלים בין שתי שכבות הוותק בתוך כל טיפוס ערכי ניכרים ביותר. הדמיון בין קטגוריות המוגדרות לפי ותק, רב יותר מאשר הדמיון בין קטגוריות המוגדרות לפי הדפוס הערכי. אך עם כל חשיבותו של גורם הוותק אין להבין טבלה זאת בלי התחשבות בהשפעתו של הגורם הערכי. כדי לעמוד על עצמת ההשפעות המנוגדות נבודד תחילה את גורם הוותק ונשווה את התפלגות העמדות ותק שונות בקיבוצים מאותו טיפוס ערכי. בשלב שני נבודד את השפעת הדפוסים הערכיים ונשווה שכבות ותק בקיבוצים מטיפוסים ערכיים שונים.

טבלה 13: דפוסי הכרעה – השוואה בין ותיקים וחדשים בקיבוצים משקיים

N	סך-הכל	דפוס צרכני	דפוס מצבי	דפוס תרבותי-סגנוני	דפוס אסקטי	
131	100	21	12	21	46	ותיקים
29	100	38	20	21	21	חדשים

בטבלה זאת מתבלט ההבדל הניכר בין ותיקים וחדשים היושבים בקיבוצים ותיקים-משקיים. הדפוס האסקטי נפוץ בקרב הוותיקים המשקיים הרבה יותר מבקרב החדשים המשקיים והיפוכו של דבר בדפוס הצרכני. הדפוס המצבי נפוץ יותר בקרב החדשים המשקיים מקרב הוותיקים המשקיים. הדמיון בדפוס הערכי נותן אותותיו רק בדפוס התרבותי-סגנוני; בעניין זה מוצאים אנו זהות גמורה בין ותיקים וחדשים. נפנה עתה להשוואת הוותיקים והחדשים בקיבוצים מן הדפוס הצרכני.

טבלה 14: דפוסי הכרעה – השוואה בין ותיקים וחדשים בקיבוצים צרכניים

N	סך-הכל	דפוס צרכני	דפוס מצבי	דפוס תרבותי-סגנוני	דפוס אסקטי	
73	100	36	10	12	42	ותיקים
69	100	49	29	10	12	חדשים

ההבדלים בין ותיקים וחדשים בקיבוצים צרכניים בולטים. פרט לדפוס התרבותי-סגנוני מסתמנים הבדלים חריפים. הדפוס האסקטי רווח בקרב הוותיקים יותר מאשר בקרב החדשים, והיפוכו של דבר בדפוס הצרכני. הדפוס המצבי נזכר בקרב החדשים הרבה יותר מאשר בקרב הוותיקים. נבדוק עתה את השפעת הדפוס הערכי.

טבלה 15: דפוסי הכרעה – השוואה בין ותיקים משקיים וותיקים צרכניים

N	סך-הכל	דפוס צרכני	דפוס מצבי	דפוס תרבותי-סגנוני	דפוס אסקטי	
131	100	21	12	21	46	משקיים
73	100	36	10	12	42	צרכניים

החשיבות המכרעת הנודעת לגורם הוותק מתבלטת גם בטבלה זאת. הוותיקים בקיבוצים משקיים הם אסקטיים קצת יותר וצרכניים פחות מן הוותיקים במשקים צרכניים. אך ההבדלים קטנים יחסית. הבדל ניכר וחשוב מבחינתנו מסתמן בדפוס התרבותי-סגנוני. הנכונות לתרגם את הערכים המקוריים ללשון תרבות ואורח חיים מצויה בקרב הוותיקים המשקיים יותר מאשר בקרב הוותיקים הצרכניים. נפנה עתה להשוואת החדשים בשלושת הטיפוסים הערכיים.

טבלה 16: דפוסי הכרעה – השוואה בין החדשים בקיבוצים, חלוציים משקיים וצרכניים

N	סך-הכל	דפוס צרכני	דפוס מצבי	דפוס תרבותי-סגנוני	דפוס אסקטי	
70	100	39	16	14	32	חלוציים
29	100	38	20	21	21	משקיים
69	100	49	29	10	12	צרכניים

שלא כבטבלאות הקודמות בולטת בטבלה זו חשיבותו של הגורם הערכי. החדשים החלוציים מקבלים את הערכים האסקטיים יותר משאר החדשים. שניים להם מבחינה זאת החדשים המשקיים, ואחרונים ברצף – החדשים הצרכניים. הדפוס הצרכני נפוץ ביותר בקרב החדשים הצרכניים. אין הבדל מבחינה זאת בין החדשים החלוציים והחדשים המשקיים, שניים להם החדשים החלוציים, ואחרונים ברצף – הקיבוצים הצרכניים. הדפוס המצבי נפוץ ביותר בקרב החדשים הצרכניים, שניים להם החדשים המשקיים, ואחרונים ברצף – החדשים החלוציים.

מסתמנים, אפוא, הבדלים ניכרים בין החדשים היושבים בקיבוצים מטיפוסים שונים. בקרב החדשים החלוציים מסתמן כמעט שיווי-משקל בין הדפוס האסקטי ובין הדפוס הצרכני מכאן, ובין הדפוס הסגנוני-תרבותי לבין הדפוס המצבי מכאן. לדפוס הצרכני רק עדיפות קלה על הדפוס האסקטי כשם שלדפוס המצבי רק עדיפות קלה על הדפוס התרבותי-סגנוני. בקרב החדשים המשקיים עדיפות ברורה לדפוס הצרכני ושיווי-משקל מלא בין שלושת הדפוסים האחרים. החדשים הצרכניים נתנו עדיפות מכרעת לדפוס הצרכני, שני בחשיבותו – הדפוס המצבי. שני הדפוסים האחרים – הדפוס האסקטי השמרני והדפוס הסגנוני הניאו-שמרני – לא זכו אלא להזכרות מעטות ביחס.

ניתוח זה מחזירנו להנחות המקוריות לגבי הדפוסים הערכיים. הנחות אלו הופרכו כל זמן שלא בודד הגורם הערכי מגורם הוותק. כשבדקים את השפעת הדפוס הערכי באותה שכבת ותק זכות הנחות אלה לחיזוק ניכר. החדשים החלוציים נמצאו שמרניים משאר החברים. החדשים המשקיים תופסים עמדת-ביניים, ואחרונים ברצף – החדשים הצרכניים המחדשים

יותר מכל השאר. נתאשרו השערותינו גם לגבי דפוס הפשרה התרבותי-סגנוני. כמשוער, נמצא דפוס זה בעיקר בקרב המשקיים. רצף ברור נתקבל גם בדפוס המצבי. עד עתה הדגשנו את הדפוס המצבי המצורף. כדי לעמוד ביתר ברור על משמעותו של הדפוס הזה נבדוק אותו ביתר פירוט. נשווה תחילה את הוותיקים והחדשים בקיבוצים משקיים וצרכניים.

טבלה 17: החלוקה הפנימית של הדפוס המצבי בקרב ותיקים בקיבוצים משקיים וצרכניים*

N	מצבי חולף	מצבי ממושך	מצבי בלתי-מוגדר	
131	4	3	5	ותיקים משקיים
73	4	1	4	ותיקים צרכניים
29	10	3	7	חדשים משקיים
69	16	1	12	חדשים צרכניים

* הטבלה מפרטת את הרכבו הפנימי של הטור "דפוס מצבי" שבלוח 12.

מתגלה דמיון בחלוקת העמדות בקרב הוותיקים הצרכניים. הם נבדלים רק באחוז המתייחסים לדפוס המצבי הממושך, שהוא מצוי בוותיקים המשקיים קצת יותר מאשר בוותיקים הצרכניים. ההבדלים בין חדשים משקיים וחדשים צרכניים בולטים יותר. השפעת הדפוס הערכי הצרכני נותנת אותותיה בריבוי התייחסות לדפוס המצבי הבלתי-מוגדר ובהדגשה רבה של הדפוס המצבי החולף.

גורם הוותק מכריע כאן. החדשים הצרכניים שונים מן הוותיקים הצרכניים. החדשים המשקיים שונים מן הוותיקים המשקיים. להוציא את הדפוס המצבי הממושך מסתמן רצף החל בוותיקים משקיים, עבור לוותיקים צרכניים ולחדשים משקיים, וכלה בחדשים צרכניים. נשלים את בדיקת החלוקה הפנימית של הדפוס המצבי על-ידי השוואה בין החדשים בשלושת הטיפוסים הערכיים.

ההגדרה המצבית הממושכת מופיעה לעיתים רחוקות, והיא מצויה בעיקר בקרב החדשים המשקיים, התייחסות לדפוס המצבי הבלתי-מוגדר ולדפוס המצבי החולף מצויה בקרב החדשים הצרכניים הרבה יותר מאשר בקרב שאר החדשים. אין הבדל מבחינה זאת בין החדשים החלוצים ובין החדשים המשקיים.

* טבלה 18: דפוסי המצבי בקרב החדשים בשלושת הטיפוסים הערכיים*

N	מצבי חולף	מצבי ממושך	מצבי בלתי-מוגדר	
70	10	-	6	חדשים חלוציים
29	10	3	7	חדשים משקיים
69	16	1	12	חדשים צרכניים

* הטבלה מפרטת את הרכבו הפנימי של הטור "דפוס מצבי" שבלוח 12.

ראוי לציין, כי ניתוח איכותי של הראיונות מלמד, כי אינו דומה הצידוק המצבי בקיבוצים חלוציים ומשקיים לצידוק המצבי בקיבוצים הצרכניים. בקיבוצים אשר עדיין לא נשתחררו מחבלי התבססות ראשונה יש להצדקה המצבית משמעות מעשית מיידית ומחייבת. בקיבוצים אלה מצפים המתייחסים לדפוס המצבי לתקופת רווחה, אך אין הם פוטרם עצמם מחובת ההסתפקות במועט כל עוד לא הגיע קיבוצם לביסוס. הצדקה מצבית חולפת ואף בלתי-מוגדרת המופיעה בקיבוצים ותיקים וצרכניים באה, בדרך כלל, לצמצם את חובת ההסתפקות במועט לתקופת-בראשית שחלפה זה כבר. הצדקה מצבית בקיבוץ צעיר חלוצי מתייחסת להווה ומחייבת משום כך להסתפקות במועט הלכה למעשה. הצדקה מצבית בקיבוץ ותיק וצרכני מתייחסת לצורך שחלף, ובאה בעיקרה לתת היתר לצרכנות. חבר קיבוץ צעיר וחלוצי המחזיק בדפוס המצבי נמצא מחייב את עצמו. חבר קיבוץ ותיק וצרכני המתייחס לדפוס המצבי פוטר את עצמו ומחייב אחרים.

הניתוח ההשוואתי הראה בעליל, כי גורם הוותק משפיע יותר מאשר הגורם הערכי – גורם הוותק הראשוני והגורם הערכי המשני. לגורם הערכי השפעה מכרעת בעיקר על ההבדלים בין החדשים החלוציים, המשקיים והצרכניים. משפודד הגורם הערכי זכו הנחותינו המקוריות לגבי השפעת הגורם הערכי לחיזוק ניכר.

נזכיר כאן, כי נקודת המוצא לצורך הבירור המפורט שנערך היתה עמדתם התמוהה של חברי הקיבוצים החלוציים. חברי הקיבוצים החלוציים הם לפי הגדרת הוותק שלהם חברים חדשים בקיבוצים חדשים. כדי להבליט את אשר תרם הניתוח להבהרת הבעיה, נשווה אותם לחברים ותיקים בקיבוצים ותיקים ולחברים חדשים בקיבוצים ותיקים.

טבלה 19: דפוסי הערכה – השוואה לפי ותק החברים והקיבוצים

N	סך-הכל	צרכני	מצבי	סגנוני	אסקטי	
204	100	26	11	18	45	חברים ותיקים בקיבוצים ותיקים
70	100	39	16	14	34	חברים חדשים בקיבוצים חדשים
98	100	46	27	13	14	חברים חדשים בקיבוצים ותיקים

מרכז הכובד בהשוואה זאת היא עמדת החברים החדשים בקיבוצים החדשים – הלא הם חברי הקיבוצים החלוציים. אילו היה הדפוס הערכי הגורם המשפיע היחיד היינו מניחים, שהקיבוצים החלוציים יהיו הקרובים ביותר לקוטב השמרני: אילו היה הוותק הגורם המשפיע היחיד היינו מצפים למצוא את החברים החלוציים קרובים ביותר לקוטב הצרכני, שהרי הם המרוחקים ביותר מכל מגע ישיר עם המסורת האסקטית המקורית. פעולת הגומלין של שני הגורמים מתבטאת בכך, שאין הם לא האסקטיים ביותר ואף לא הצרכניים ביותר, אלא תופסים עמדת ביניים בין הוותיקים בקיבוצים הוותיקים ובין החדשים בקיבוצים הוותיקים. הם קרובים לעמדת הוותיקים יותר מאשר לעמדת החדשים.

נושאי תפקידים מרכזיים⁶

חשיבות יתרה מבחינת הניתוח הדינמי נודעת לעמדת החברים הממלאים תפקידים מרכזיים, שהרי השפעתם ניכרת על מהלך העניינים בקיבוצים. מניחים אנו שבחברה קולקטיביסטית יעלו לעמדת מנהיגות חברים שהם קולקטיביסטיים יותר מחברים שאינם ממלאים תפקיד מרכזי. הנחה זו נובעת מניתוח תהליך הגיוס לתפקידי מנהיגות ומניתוח מבנם הפנימי של תפקידים אלה. תהליך הבחירה של נושאי התפקידים הוא תהליך סלקטיבי, שבו ניתנת עדיפות לחברים המופנים לטובת הכלל. הם נבחרים לתפקידם בזכות פעילות ציבורית ערה וממושכת למדי. ואפילו לא היו חברים אלה קולקטיביסטיים יותר מלכתחילה, הם קונים לעצמם פרספקטיבה כוללת אגב עבודתם. הם, ואולי רק הם, מסוגלים לראות את השתלבות הפעילות לענפיה השונים למכלול. רואים הם את המפעל בכל היקפו ולומדים בדרך זאת להודות עם טובת הכלל. ועוד זאת – במבנהו החברתי של הקיבוץ ייקל לבעלי התפקידים למלא תפקידם כראוי ככל שיהיו החברים מופנים לטובת הכלל ומסתפקים במועט. הצלחת פעולתם מותנית בנכונותם של החברים לדחות סיפוקים ולא להרבות בתביעות אישיות. הקולקטיביזם והתביעה האסקטית המשתמעת ממנו נובעים, אפוא, גם ממסלולי המוביליות וגם ממבנה התפקיד. מניתוח זה מסתברות ההנחות הבאות: הדפוס האסקטי והדפוס התרבותי-סגנוני יהיו רווחים בקרב נושאי התפקידים יותר מאשר בקרב האחרים, והיפוכו של דבר בדפוס הצרכני; הדפוס המצבי הממושך יהא רווח בקרב נושאי התפקידים, יותר מאשר בקרב האחרים, והיפוכו של דבר בדפוס המצבי החולף. נבדוק הנחות אלה בדרך ההתחלקות של דפוסי ההכרעה.

6. במידגם נושאי התפקידים המרכזיים 76 חברים, אשר רק 17 מהם נכללו במידגם התנועתי. לא רצינו להסתפק במידגם נושאי תפקידים כה קטן, וצירפנו אליהם 59 נושאי תפקידים. אנו משתמשים במידגם המורחב רק לצורך הניתוח המיוחד. בניתוח הכלל-תנועתי נכללים רק נושאי תפקידים מן המידגם הכללי.

טבלה 20: דפוסי ההכרעה – השוואה בין נושאי תפקידים וכל השאר

N	סך-הכל	צרכני	מצבי	סגנוני	אסקטי	
76	100	36	18	16	30	נושאי התפקידים
394	100	35	16	16	32	כל השאר

הנחתנו, כי נושאי התפקידים שמרניים מן השאר לא נתאמתה. עמדת בעלי התפקידים אינה שונה מעמדת השאר. עתה נבדוק את החלוקה הפנימית של הדפוס המצבי.

טבלה 21: חלוקה פנימית של הדפוס המצבי – השוואה בין נושאי תפקידים וכל השאר

מצבי חולף	מצבי ממושך	מצבי-בלתי-מוגדר	
11	1	7	נושאי תפקידים
7	2	7	כל השאר

התחלקות העמדות דומה, אך בקרב בעלי התפקידים מסתמנת נטייה קלה לקוטב הצרכני. הדפוס המצבי-חולף מצוי בקרבם יותר מאשר בקרב כל השאר.

השוואת עמדת בעלי התפקידים לעמדת השאר בקיבוצים משלושת הטיפוסים הערכיים אינה משנה את התמונה בהרבה. לא נציג את ההשוואה בטבלה מפורטת, אך נציין, כי נושאי התפקידים בקיבוצים החלוציים והמשקים הם אסקטיים קצת יותר וצרכניים פחות מן השאר, ואילו בקיבוצים הצרכניים עמדת נושאי התפקידים כעמדת כל השאר.

מצאנו הסבר מספק לתוצאות תמוהות אלה רק משנתברר לנו, כי בעלי התפקידים אין להם עמדה אחידה בעניין זה. מסתמנת חלוקה ברורה בין שלושה טיפוסים של נושאי תפקידים: נושאי התפקידים בתחום החברתי – מזכירים ומרכזי ועדת חברים; נושאי תפקידים בתחום המשקי – מרכזי המשק, הגזברים ומרכזי הענף המרכזי; נושאי תפקידים בתחום השירותי – האקונומיות, המחסנאיות ומרכזות בתי הילדים. בדיקה השוואתית מגלה כי נושאי התפקידים בשלושת התחומים תופסים עמדות שונות מעיקרן.

טבלה 22: דפוסי ההכרעה – השוואה בין נושאי תפקידים וכל השאר

N	סך-הכל	צרכני	מצבי	סגנוני	אסקטי	התחום
19	100	21	11	21	47	החברתי
32	100	34	13	25	28	המשקי
25	100	48	32	-	20	השירותי

מסתמן סולם ברור וחד-משמעי; נושאי התפקידים בתחום החברתי הם האסקטיים ביותר, ומקום שני ברצף תופסים נושאי התפקידים בתחום המשקי. נושאי התפקידים בתחום השירותי הם הצרכניים ביותר. נפרט את החלוקה הפנימית של הדפוס המצבי.

מצבי חולף	מצבי ממושך	מצבי בלתי-מוגדר	התחום
5	-	6	החברתי
3	3	6	המשקי
24	-	8	השירותי

ההבדלים בין בעלי התפקידים בתחום החברתי והמשקי מועטים. נושאי התפקידים בתחום המשקי הם היחידים שהתייחסו לדפוס המצבי הממושך. הם מתייחסים לדפוס המצבי החולף פחות מכל נושאי התפקידים האחרים. בעלי התפקידים בתחום הצרכני מתייחסים לדפוס המצבי החולף יותר מן השאר.

משמעותן של תוצאות הבדיקה ההשוואתית תתבלט ביותר, אם נבטל את החלוקה לארבעה דפוסים ונחלק את כעמדות חלוקה דואלית. מצד אחד נעמיד את הדוחים חובה זאת. קו החלוקה יעבור בתוך הדפוס המצבי. בכלל המצדדים בחובת ההסתפקות במועט נכלול את המצדדים בדפוס האסקטי, את המצדדים בדפוס הסגנוני ואת המצדדים בדפוס המצבי הבלתי-מוגדר והממושך. את המצדדים בדפוס המצבי החולף נצרף למצדדים בדפוס הצרכני.

טבלה 23: חלוקת עמדות – השוואה בין נושאי תפקידים, לפי תחומם, ובין כל השאר

N	סך-הכל	נגד	בעד	
13	100	26	74	בתחום החברתי
32	100	38	62	בתחום המשקי
25	100	72	28	בתחום השירותי
394	100	45	55	כל השאר

מתקבל רצף ברור. ההבדלים בין בעלי התפקידים בתחום החברתי ובין בעלי התפקידים בתחום המשקי קטנים. בעלי התפקידים בתחום החברתי והמשקי נבדלים הודותך מבדלי התפקידים בתחום הצרכני. כל השאר תופסים עמדת ביניים בין בעלי התפקידים המשקיים ובין בעלי התפקידים השירותיים.

טבלה 24: חלוקת עמדות – השוואה בין סוגי נושאי תפקידים

N	סך-הכל	נגד	בעד	
				בתחום החברתי
7	100	14	86	מרכזי ועדת חברה
12	100	33	67	מזכירים
				בתחום המשחקי
10	100	20	80	גזברים
10	100	40	60	מרכזי ענפים מרכזיים
12	100	50	50	מרכזי משק
				בתחום הצרכני
9	100	56	44	אקונומית
8	100	75	25	מחסנאיות
8	100	86	12	מרכזות בתי-ילדים

תוצאות אלה מתיישבות יפה עם הניתוח העקרוני במבוא. בעלי התפקידים בתחום החברתי משייכים, בדרך-כלל, למנהיגות החברתית-אידיאולוגית של הקיבוץ. הם הדבקים בערכים האסקטיים יותר משאר בעלי התפקידים. העברת הדגש לתחום המשקי נותנת לגיטימציה חלקית להעלאת רמת החיים, אך התביעה להסתפקות במועט נשארת בעינה – עיקר הדגש בהשקעה יצרנית. נושאי התפקידים בתחום השירותי מייצגים את האינטרסים של תחום הצריכה. הם הסובלים העיקריים מהגבלת התקציבים המיועדים לתחומי הצריכה, והם תובעים את ביטול ההגבלה יותר משאר בעלי התפקידים. ניתוח זה מקבל חיזוק והארה כשפונים להשוואה מפורטת. מסקנות השוואה זו יש לקבל בזהירות מפני מיעוט הנציגים של כל אחד מן התפקידים הנדונים כאן, עם זאת יש בה עניין רב.

הדבקים ביותר בחובת ההסתפקות במועט הם מרכזי ועדת החברה, שניים להם הגזברים. הראשונים – מטעמים חברתיים ואידיאולוגיים, השניים – מטעמי איוון תקציבו של המשק הקיבוצי, שהם אחראים לו במישרין.

מרכזי ועדת חברים והמזכירים נבחרים לתפקידים בזכות מהימנותם האישית ובזכות היותם מייצגים נאמנים של הערכים ואורח חייהם הקיבוצי. אפיק מנהיגות זה שמור בדרך כלל לחברים שהיו בשעתם מנהיגים בעלי השפעה מכרעת בעדה הקיבוצית ובתנועה. עם עליית חשיבותה והשפעתה של העילית המשקית נדחים חברים אלה מהנהגה כוללת, אך עדיין עומדים להם כוח השפעתם וסמכותם המוסרית. הם מתבצרים בדרך כלל בהנהגה החברתית של קיבוצם. להשפעת מסלולי הגיוס לתפקיד מצטרפת כאן גם השפעת מבנה התפקיד. מרכזי ועדת חברה והמזכירים עומדים בלחץ מתמיד של תביעות וטענות. הם מתגוננים מפני לחץ זה בדבקות עקשנית באידיאולוגיה האסקטית. ככל שתמעטנה התביעות ייקל להם למלא תפקידם. המזכירים אסקטיים פחות במקצת ממרכזי ועדת החברים. המזכירים

אחראים להנהגה חברתית כללית של הקיבוץ. הם קרובים יותר ממרכזי ועדת החברים לבעיות הנהלה מעשיות ותיאום כולל, ומשום כך הם גמישים קצת יותר בעניין זה. רובם מכירים בחובת ההסתפקות במועט, אך מהם שהגיעו לכלל דעה שאין לשמור על יציבות הקיבוץ בלי שקידה על סיפוק התביעות הצרכניות.

מרכזי ענפים מרכזיים תופסים מקום רביעי ברצף, האינטרס שלהם כמנהלי ענפים יצרניים ניכר באחוז גבוה יחסית של נאמני התביעה להסתפקות במועט, אך ליד האינטרס הדומיננטי עולים אינטרסים משניים. כמנהלי עבודה הם מעונינים שהעובדים בענף יקבלו פיצוי הוגן לעבודתם הקשה. כנזקקים למוסדות הצריכה בקיבוץ, הם רוצים בסיפוק תביעותיהם הצרכניות. מרכזי המשק האחראים לתיאום בין כל ענפי המשק ולאיוון מתאים בין הייצור והצריכה תופסים עמדת ביניים בין בעלי התפקידים בתחום המשקי ובין בעלי התפקידים בתחום הצרכני. מחציתם תובעים הסתפקות במועט ומחציתם הצביעו נגדה.

ככל התפקידים השירותיים נוטה כף המאזניים לטובת ההכרעה הצרכנית. מסתמן רצף ברור: עמדת האקונומיות, המקשרות בין התחום המשקי והצרכני, קרובה ביותר לעמדת בעלי התפקידים בתחום המשקי. האקונומיות נתונות בלחץ כפול: לחץ לתכנון הוצאות יום נמוכות ככל האפשר המופעל עליהן בצד מוסדות המשק מצד אחד, ולחץ להעלאת רמת התזונה וגיוונה המופעל עליהן מצד עובדי המטבח והאוכלים בחדר האוכל, מצד שני. לחץ כפול ניכר יפה בחלוקת העמדות של האקונומיות. מגען של האקונומיות עם קהל האוכלים הוא עקיף. המגע של המחסנאיות עם לקוחותיהן ישיר ותכוף. הלחץ הצרכני גובר בהן על החישוב התקציבי. הצורך לתבוע את חלקן בתקציב במגען עם בעלי תפקידים גובר על רצונן להתגונן מפני תביעותיהם של הלקוחות בדרך גינוי הצרכנות מכל וכל. העמדה הצרכנית זוכה מצידן לעדיפות מכרעת. בקצה הרצף מוצאים אנו את מרכזות בתי-הילדים, שכן התביעה הצרכנית מוצאת לה כאן צידוק בטוח בשיקולים של טובת הילדים. עניין רב יש בבדיקת חלוקת העמדות בקרב סוגי התפקידים העיקריים בקיבוצים מטיפוסים ערכיים שונים.

טבלה 25: התפלגות עמדות נושאי תפקידים, לפי תחומם, בקיבוצים חלוציים, משקיים וצרכניים

N	סך-הכל	נגד	בעד	
				בקיבוצים חלוציים
6	100	33	67	תחום חברתי
11	100	36	64	תחום משקי
8	100	38	62	תחום שירותי
75	100	50	50	כל השאר
				בקיבוצים משקיים
5	100	20	80	תחום חברתי
7	100	14	86	תחום משקי
6	100	67	33	תחום שירותי
188	100	30	70	כל השאר
				בקיבוצים צרכניים
8	100	25	75	תחום חברתי
14	100	50	50	תחום משקי
11	100	90	10	תחום שירותי
124	100	56	44	כל השאר

טבלה זאת מאירה בבהירות את תהליך הדיפרנציאציה של העיליות בתנועה. בקיבוצים החלוציים אין כמעט הבדל בין סוגי העילית, ועמדת כל בעלי התפקידים אסקטית במקצת מעמדת האחרים. בקיבוצים משקיים כמעט שאין הבדל בין בעלי התפקידים בתחום החברתי ובין בעלי התפקידים בתחום המשקי, ואילו בעלי התפקידים בתחום השירותי צרכניים הרבה יותר מאשר בעלי התפקידים בשני התחומים האחרים. בעלי התפקידים בתחום החברתי והמשקי אסקטיים מעט יותר מכל השאר. בעלי התפקידים בתחום השירותי צרכניים הרבה יותר מן השאר. ההבדלים החריפים ביותר בין עמדות בעלי התפקידים בתחומים השונים מוצאים אנו בקיבוצים הצרכניים. בעלי התפקידים בתחום החברתי הם אסקטיים ביותר, ומקום שני ברצף תופסים בעלי התפקידים המשקיים. נושאי התפקידים השירותיים תופסים עמדה צרכנית קיצונית. עמדת השאר כעמדת בעלי התפקידים בתחום המשקי. בעלי התפקידים בתחום החברתי אסקטיים מן השאר. נושאי התפקידים בתחום השירותי צרכניים הרבה יותר מהאחרים.

הדיפרנציאציה המועטת ביותר בקרב העיליות השונות וכן בין העילית ובין כל השאר נמצאה בקיבוצים החלוציים. טווח הדיפרנציאציה בתוך העילית הוא 5 אחוזים, טווח הדיפרנציאציה בין העילית וכל השאר - 17 אחוז. בקיבוצים משקיים כמעט שאין הבדל בין העילית המשקית והחברתית, אך שתיהן גם יחד נבדלות הבדל חותך מן העילית השירותית.

עמדת כל השאר קרובה לעמדת העילית החברתית והמשקית יותר מאשר לעמדת העילית השירותית. טווח הדיפרנציאציה בתוך העילית – 47 אחוז, ובין העילית וכל השאר – 16 אחוז. בקיבוצים צרכניים ההבדלים בין בעלי התפקידים בתחומים השונים חריפים ביותר. טווח הדיפרנציאציה בתוך העילית – 65 אחוז, ובין העילית וכל השאר – 30 אחוז. עמדת כל השאר כעמדת העילית המשקית.

מסתבר, שבניתוח עמדת בעלי התפקידים יש להתחשב בשני גורמים משולבים: הפרספקטיבה התפקידית והטיפוס הערכי של הקיבוץ. תפקידים בתחום החברתי מטים הטיה חד-משמעית להסתפקות במועט. הטיה זאת פועלת בכל טיפוס הקיבוצים. התפקידים בתחום המשקי מטים אף הם לאסקטיות, אך עוצמת ההטיה מותנית בטיפוס הערכי של הקיבוץ. הטיה זאת חזקה ביותר בקיבוצים משקיים, נותנת אותותיה גם בקיבוצים חלוציים, אך נעלמת כמעט לגמרי בקיבוצים צרכניים. התפקידים השירותיים מטים הטיה חזקה ליזמת-שינוי צרכנית. הטיה זאת ניכרת ביותר גם בקיבוצים הצרכניים, גם בקיבוצים המשקיים, אך נעלמת לגמרי בקיבוצים החלוציים.

המנהיגות החברתית תופסת עמדה אחת בכל הקיבוצים. ההבדלים בין העיליות החברתיות בשלושת הטיפוסים הערכיים קטנים ביותר. טווח הדיפרנציאציה – 13 אחוז. במנהיגות המשקית מתגלה דיפרנציאציה ניכרת. המנהיגות המשקית אסקטית ביותר בקיבוצים המשקיים, שנייה לה המנהיגות המשקית בקיבוצים החלוציים, ואחרונה ברצף המנהיגות המשקית בקיבוצים הצרכניים. טווח הדיפרנציאציה – 36 אחוז. הדיפרנציאציה הרבה ביותר מתגלה בעילית השירותית. העילית השירותית היא צרכנית ביותר בקיבוצים הצרכניים, שנייה לה העילית השירותית בקיבוצים המשקיים, ואחרונה ברצף – העילית השירותית בקיבוצים החלוציים. טווח הדיפרנציאציה – 52 אחוז.

כללו של דבר – מתגלים כאן שני סולמות, שיש ביניהם הקבלה. הדיפרנציאציה המעטה ביותר נתגלתה בקיבוצים חלוציים מצד זה ובעילית החברתית מצד זה. מקום שני ברצף תופסים הקיבוצים המשקיים ובמקביל להם העילית המשקית. הדיפרנציאציה הרבה ביותר נמצאה בקיבוצים הצרכניים ובמקביל להם בעילית השירותית.

כיצד מתקשרות מסקנות אלה עם הניתוח העקרוני של עמדת בעלי התפקידים המוצב בפתיחתו של פרק זה? מצאנו, שההנחה, כי ממלאי התפקידים יחייבו הסתפקות במועט מעצם מבנה תפקידם ומסלולי הגיוס אליו, מתאשרת במלואה רק לגבי בעלי התפקידים החברתיים שנמצאו תופסים עמדה אסקטית קיצונית בכל קיבוצי המדגם. בתפקידים בתחום המשקי יש פנים לכאן ולכאן. ההנחה שנושאי התפקידים יהיו אסקטיים מן השאר, נתאשרה במלואה לגבי נושאי התפקידים המשקיים בקיבוצים המשקיים. נושאי התפקידים המשקיים בקיבוצים חלוציים הם אסקטיים רק כמעט מן האחרים, ועמדת בעלי התפקידים המשקיים בקיבוצים חלוציים צרכניים כעמדת כל השאר. בעלי התפקידים השירותיים שמרניים מכל השאר רק בקיבוצים החלוציים. העילית השירותית היא צרכנית הרבה יותר מן השאר גם בקיבוצים המשקיים וגם בקיבוצים הצרכניים.

חברים לעומת חברות

מחקרנו העלה כי רבים מתחומי החיים בקיבוץ, החברות הן יוזמות השינוי. נטייתן של החברות להידוש נובעת במידה רבה מאופיה המיוחד של חלוקת התפקידים בין המינים בקיבוץ. צמצום תפקידי המשפחה שינה אך במעט את מערך תפקידיו של אבי המשפחה, אך חייב ראורגניזציה מלאה של תפקידי החברה והאם. החברה נעקרה מתחום העיסוק הפנים-משפחתי לתחום תעסוקתי כלל-קיבוצי. ליד תחושת העקירה פועלת בה, נוסף על כך, אכזבה מתוצאות התמורה. התקוות לטשטוש חלוקת העבודה בין המינים לא נתמלאו. החברות ממלאות בעיקר תפקידים נשיים מסורתיים. אין הן חורגות בהרבה מתחום הצריכה והטיפול בילדים. מבחינה כלכלית-משקית זוכים התפקידים השירותיים בקיבוץ להערכה פחותה מאשר התפקידים היצרניים. התפקיד התעסוקתי הוא בסיס עיקרי לסטטוס החברתי בקיבוץ, ומעמדו הנמוך יחסית של תפקידי השירות הוא מקור למבוכה ולתודעת קיפוח. הרבה עושה כאן גם המתח הרב הכרוך במילוי התפקידים השירותיים. הפניית מרבית האמצעים להשקעה היצרנית מעכבת הקמת מבנים מתאימים לצרכים השירותיים ודוחה גם את תכניות המיכון. ענפי השירות פועלים בדרך כלל בלחץ מחסור באמצעים ובעובדים. מקור נוסף למתח – המגע התכוף והישיר עם חברים רבים. מוסדות הצריכה מטפלים בעניינים אישיים הנוגעים לחברים במישרין. הם חייבים לספק שירותים ומצרכים בזמן קצוב ובמועדים קבועים. כל חבר רואה את עצמו מוסמך לדון אם אמנם בוצעה העבודה כראוי. כל פגם וכל פיגור בולטים לעין וידועים בציבור הרחב. העובדים חשופים לביקורת ולטרוניות.

מניתוח זה משתמע, כי החברה היא חלוצת המגמה הצרכנית משני טעמים עיקריים. מקור עיקרי ליזמת השינוי – אי-הסיפוק בעבודה. משבר ההגשמה של חברות חמור משל החברים. לרוב החברים, בייחוד לאלה העובדים בתחומי הייצור, נותנת העבודה סיפוק עמוק ותחושת יצירה. לא כן רוב החברות. האכזבה, המבוכה ואי-הסיפוק מן העבודה היום-יומית מערערים את ההזדהות עם הקיבוץ ועם ערכיו, והשאיפה לנחיות ולהנאות באה למלא את החסר בתודעת יצירה והגשמה.

חלוקת העבודה הקיימת כיום בקיבוץ דוחפת את החברות לצרכנות גם מבחינה אחרת. החברות הן העובדות העיקריות בתחום הצריכה. הן רחוקות מבעיות בענפים היצרניים ומייצגות את האינטרסים של ענפי הצריכה. מיעוט האמצעים והעובדים בענפי השירות מכביד על עבודתן שעה שעה ויום יום. שיפור תנאי העבודה והגדלת התקציב הצרכני מרפים את המתח. העלאת רמת המחיה מעלה את סיכוייהן למלא את תפקידן לשביעות רצונם של החברים. מכל האמור עד כאן מסתברות ההשערות הבאות: הדפוס הצרכני יהא רווח בקרב החברות יותר מאשר בקרב החברים. היפוכו של דבר בדפוס האסקטי; הדפוס הסגנוני יהא רווח בקרב החברים יותר מאשר בקרב החברות; הדפוס המצבי-מושך יהא רווח בקרב החברים יותר מאשר בקרב החברות, והיפוכו של דבר בדפוס המצבי-חולף.

טבלה 26: דפוסי הכרעה – השוואה בין חברים וחברות

N	סך-הכל	צרכני	מצבי	סגנוני	אסקטי	
220	100	29	16	19	35	חברים
189	100	37	16	15	30	חברות

ההבדלים קטנים למדי, אך הם מחזקים את הנחותינו. הדפוס האסקטי והדפוס הסגנוני מצויים יותר בקרב החברים מאשר בקרב החברות, והיפוכו של דבר בדפוס הצרכני. נפרט את החלוקה הפנימית בדפוס המצבי.

טבלה 27: חלוקה פנימית של הדפוס המצבי – השוואה בין חברים וחברות

	מצבי ממושך	מצבי בלתי-מוגדר	מצבי חולף
חברים	3	6	8
חברות	3	7	6

חלוקת העמדות דומה, וההבדלים הקטנים בין עמדת החברים ובין עמדת החברות אינם מאשרים את הנחתנו. הדפוס המצבי החולף רווח בקרב החברים קצת יותר מאשר בקרב החברות, והיפוכו של דבר בדפוס המצבי הבלתי-מוגדר.

ועתה נפנה להשוואה בין חברים ובין חברות בקיבוצים משלושת הטיפוסים הערכיים. עד כה העלה מחקרנו, כי ההבדלים בין החברים והחברות בולטים ביותר בקיבוצים המשקיים. בקיבוצים החלוציים ובקיבוצים הצרכניים היו הבדלים בין עמדות החברים והחברות קטנים למדי. הסתמן מעין מעבר מהסכמה על בסיס של שמרנות משותפת בעדות החלוציות להסכמה על בסיס של צרכנות משותפת בקהילות הצרכניות. החברות היו יוזמות השינוי ברוב קיבוצי המידגם. מתעוררת השאלה, היחזור דפוס זה גם כאן? כיצד תשפיע העמדה המחדשת של הקיבוצים החלוציים על הבדלי העמדה בין חברים ובין חברות בקיבוצים אלה?

טבלה 28: דפוסי הכרעה – השוואה בין חברים וחברות בקיבוצים חלוציים, משקיים וצרכניים

N	סך-הכל	אין חומר	צרכני	מצבי	סגנוני	אסקטי	
							קיבוצים חלוציים
51	100	-	35	20	16	29	חברים
28	100	-	46	17	7	29	חברות
							קיבוצים משקיים
96	100	-	18	13	25	44	חברים
95	100	-	32	17	21	30	חברות
							קיבוצים צרכניים
79	100	2	39	18	14	27	חברים
60	100	6	41	15	9	29	חברות

החברים שמרנים קצת יותר מן החברות בקיבוצים החלוציים. ההבדל נותן אותותיו בעיקר בהתפלגות העמדות כלפי הדפוס הסגנוני והדפוס הצרכני. החברים שמרניים מן החברות בקיבוצים משקיים. ההבדלים בולטים למדי. אין כמעט הבדל בין עמדות החברות ובין עמדות החברים בקיבוצים הצרכניים. לא נפרט את החלוקה הפנימית של הדפוס המצבי, אך נציין, כי ניתוח מפורט זה מחזק את המסקנות שהסקנו מחלוקת הדפוסים. הדפוס הכללי חוזר, אפוא, גם בשאלה שלפנינו, אך מסתמן הבדל חשוב. קירבת העמדות בעדות החלוציות אינה מבוססת על שמרנות משותפת אלא על חידוש משותף. אין הבדל רב בין חברות ובין חברים בקיבוצים חלוציים. אין כל הבדל בין חברות ובין חברים בקיבוצים צרכניים. בשני קצות הרצף מצאנו קירבת דעות, המבוססות על הנטייה לחידוש. מסתבר, שהחברות הן יוזמות השינוי בקיבוצים המשקיים והחלוציים. השוואה בין חברים ובין חברות בשכבות ותק שונות נותנת תוצאות דומות.

טבלה 29: דפוסי הכרעה – השוואה בין חברים וחברות לפי ותק

N	סך-הכל	צרכני	מצבי	סגנוני	אסקטי	
						קיבוצים ותיקים
107	100	20	11	19	50	חברים ותיקים
95	100	33	10	18	39	חברות ותיקות
30	100	50	10	23	17	חברים חדשים
30	100	47	23	13	17	חברות חדשות
						קיבוצים חדשים
51	100	35	20	16	29	חברים חדשים
28	100	47	17	7	29	חברות חדשות

אחדות הדעות בקרב החברים והחברות גוברת ככל ששכבת הוותק צרכנית יותר. ההבדלים הבולטים ביותר בין חברים ובין חברות נמצאו בשכבה האסקטית ביותר – בקרב הוותיקים היושבים בקיבוצים ותיקים. אין כל הבדל בין חברים לבין חברות בקרב החדשים היושבים בקיבוצים ותיקים. אחדות הדעות מבוססות על נטייה משותפת להידוש.

בדיוגנו בנושאי התפקידים נתברר לנו, כי תפקיד בתחום השירותים מטה לצרכנות וכי בעלות התפקידים בתחום זה הן הצרכניות ביותר בקרב חבר בעלי התפקידים. מן הראוי להשוות את עמדת החברות בעלות תפקידים בתחום השירותי לעמדת החברות שאינן בעלות תפקידים.

טבלה 30: דפוסי הכרעה – חברות נושאות תפקידים שירותיים וחברות שאינן נושאות תפקידים

אסקטי	סגנוני	מצבי	צרכני	סך-הכל	
20	-	32	48	25	נושאות תפקידים
30	15	16	37	187	אחרות

טבלה זו מלמדת כי החברות בעלות התפקידים צרכניות משאר החברות. הדפוס האסקטי רווח בקרב האחרות יותר מבקרב בעלות התפקידים, והיפוכו של דבר בדפוס הצרכני. החברות האחרות נותנות משקל כמעט שווה לדפוס הסגנוני והמצבי. בעלות התפקידים אינן מתייחסות לדפוס הסגנוני כלל, אך מרבות להזכיר את הדפוס המצבי. תוצאות ההשוואה תתבררנה, אם נעמיד את המצדדות בתביעה להסתפקות במועט לעומת המתנגדות לה.

בעד	נגד	
28	72	נושאות תפקידים
57	43	אחרות

מתקבלת תמונה חד־משמעית: חברות בעלות תפקידים בתחום השירותי הן צרכניות הרבה יותר מחברות הפועלות בתחום זה כעובדות מן השורה. מסתבר, כי המאבק עם שאר בעלי התפקידים להכרה בתביעות הצרכניות חשוב בעיני בעלות התפקידים השירותיים יותר מן המאבק עם תביעות הלקוחות, ואין הן מסתייעות בהטפה להסתפקות במועט. הצלחתן של בעלות התפקידים מותנית בעיקרה בהגדלת התקציבים הצרכניים, בהפניית מספר גדול יותר של עובדים לתפקידים שירותיים ובשיפור כללי של תנאי העבודה בתפקידים אלה. המאבק של השיפורים קובע את תפיסת התפקיד. בתוקף תפקידן הן נעשות לנציגותיהם של הלקוחות לפני מוסדות המשק ומגבשות אידיאולוגיה צרכנית קיצונית. בעלות התפקידים השירותיים הן הדוברות העיקריות של התביעה הצרכנית.

הדור השני

שלב אחרון בניתוח ההשוואתי – בדיקת חלוקת העמדות בדור השני. הדור השני נתון לפי ניתוחנו לשתי השפעות נוגדות זו לזו: ההשפעה השמרנית של החינוך הקיבוצי מכאן וההשפעה המחדשת של תהליך המיסוד בקיבוצי-המוצא מכאן. הדור השני תופס בדרך כלל עמדת-ביניים בין חברי הקבוצה החלוציים, שהם הקרובים ביותר לקוטב השמרני, ובין בני הדור הראשון, הקרובים ביותר לקוטב החדוש. בשאלה שלפנינו נתחלפו היוצרות, וחברי העדות מחדשים יותר מבני הדור הראשון. בתברר, נוסף על כך, שאין לראות את הדור הראשון כחטיבה אחת. הוותיקים הם האסקטיים ביותר במידגם, ולעומתם החדשים הצרכניים ביותר. בני הדור השני הם בני הוותיקים, ויש להניח כי הוותיקים ניסו לאצול עליהם מרוחם. אף כי בעניינים רבים נמצאים הוותיקים מחדשים, הרי בעניין ההסתפקות במועט והפשטות הם שמרניים ותומכים בהשפעתו השמרנית של החינוך. לעומת השפעתם המשולבת של הורים ומורים פועלת השפעת החדשים בתוך הקיבוץ והשפעת המציאות מחוץ לקיבוץ. ועומדת השאלה – היתפוס הדור השני עמדת-ביניים, כדרכו, על אף השינוי היסודי במערך התנועתי? התדמה עמדתם לעמדת הדור הראשון או לעמדת חברי העדות החלוציות? התהיה עמדתם קרובה לעמדת בני הדור הראשון הוותיקים או לעמדת החדשים?

טבלה 31: דפוסי הכרעה – הדור השני לעומת אחרים

N	סך-הכל	צרכני	מצבי	סגנוני	אסקטי	
204	100	26	11	18	45	ותיקים בקיבוצים ותיקים
137	100	27	22	32	19	דור שני
98	100	39	16	14	31	חדשים בקיבוצים חדשים
70	100	46	27	13	14	חדשים בקיבוצים ותיקים

נשווה את עמדת הדור השני לעמדת האחרים לגבי כל אחד מדפוסי ההכרעה. בני הדור השני המעיטו להזכיר את הדפוס האסקטי שבתחתית סולם העדיפויות שלהם. הם קרובים ביותר מבחינה זאת לחדשים בקיבוצים ותיקים ונבדלים הכולל ניכר גם מן הוותיקים בקיבוצים ותיקים וגם מן החדשים בקיבוצים חדשים. תמונה אחרת לחלוטין מתקבלת מבדיקת הדפוס הצרכני. עמדת הדור השני לגבי דפוס זה כעמדת הוותיקים, ושניהם גם יחד נבדלים הכולל ניכר מן החדשים בקיבוצים ותיקים ומן החדשים בקיבוצים חדשים. הדפוס הסגנוני הוא הדפוס הדומיננטי בקרב הדור השני. הם מרבים לבחור בו יותר מכל קבוצה אחרת במדגם. במספר קולות גבוה יחסית זכה גם הדפוס המצבי. התרחקותו של הדור השני מן האידיאולוגיה האסקטית אינה מלווה עלייה מקבילה של אידיאולוגיה הצרכנית אלא בהדגשת דפוסי הפשרה. דפוסי הפשרה זכו ביותר ממחצית הקולות. בני הדור השני מרבים להזכיר דפוסי אלה יותר מן האחרים. לא נפרט כאן את החלוקה הפנימית של הדפוס המצבי, אך נציין כי גם בעניין

זה תופס הדור השני עמדת ביניים. לדפוס המצבי החולף הוא מתייחס קצת יותר מן הוותיקים ופחות מן החדשים והצעירים.

הדור השני תופס, אפוא, עמדת ביניים, אך במובן שונה מן המצופה. דבקונו בערכים האסקטיים המקוריים מועטת, ומבחינה זאת תפס עמדה מחדשת קיצונית למדי, אך החלשת תוקפם של הערכים האסקטיים אינה מלווה פנייה לאידיאולוגיה הצרכנית, אלא מלווה תרגום הערכים המקוריים ללשון אורח חיים או השלמה עמם כהכרח-מציאות. אין מלווה תרגום הערכים המקוריים ללשון אורח חיים או השלמה עמם כהכרח-מציאות. אין בני הדור השני מקבלים את מורשת האבות כלשונה, אך אין הם זונחים אותה כליל. הדפוס הסגנוני ה"ניאו-שמרני" עומד בראש סולם העדיפויות.

סיכום

ועתה נפנה לסיכום התרומה העיקרית, שתרם מחקרנו לניתוח תהליך התמורה האידיאולוגית בקיבוץ. הבעיה המרכזית שעמדה לפנינו היתה בההרת מעמדם של הערכים האסקטיים באידיאולוגיה החלוצית וניתוח התהליכים המערערים את תוקפם של ערכים אלה. הנחנו במבוא, כי הערכים האסקטיים הם חלק בלתי נפרד מן המערכת הערכית החלוצית, וכי פיתוחם של דפוסים הפשרה ועליית ערכים צרכניים אינם אלא תוצאת המעבר מן האידיאולוגיה החלוצית לאידיאולוגיה המשקית ולאידיאולוגיה הצרכנית. ניתוח זה הינחה אותנו להשערה, כי הדפוס האסקטי יהא דומיננטי בקיבוצים חלוציים, דפוס הפשרה ה"ניאו-שמרניים" יהיו דומיננטיים בקיבוצים משקיים, והדפוס הצרכני יהא דומיננטי בקיבוצים צרכניים.

הניתוח ההשוואתי חיזק אמנם את הנחותינו לגבי הקיבוצים המשקיים והצרכניים, אך סתר כליל את הנחותינו לגבי הקיבוצים החלוציים, שתפסו בעניין זה עמדה דומה לעמדת הקיבוצים הצרכניים. נתברר נוסף על כך, שההבדלים בין טיפוסים הקיבוצים קטנים מן המצופה.

פשרן של תוצאות תמוהות אלה, הנוגדות לכאורה את הניתוח העקרוני ואת הנחות הנובעות ממנו, נתברר רק משקשרנו את תהליך התמורה בכל קיבוץ לתהליכי התמורה במעגלים חברתיים רחבים יותר. תהליך התמורה מתחולל בשלושה מהלכים מובחנים: מהלך התמורה בחברה הישראלית כולה, מהלך התמורה בתנועה הקיבוצית ובמהלך התמורה בכל קיבוץ. תהליכי המיסוד בחברה הישראלית וערעור הערכים האסקטיים באידיאולוגיה הציונית משפיעים על מעמדה ועל ערכיה של התנועה הקיבוצית. הנוהג והאידיאולוגיה המתגבשים ברוב הקיבוצים בתנועה משפיעים גם על הקיבוצים החלוציים. אין הקיבוצים החלוציים, שנוסדו זה לא כבר, דומים לקיבוצים החלוציים שנוסדו בשלבים הראשונים של התפתחות היישוב והתנועה. חשיבותו המכרעת של גורם הוותק נובעת מקשרי הגומלין שבין תהליכי התמורה הפנימיים והחיצוניים. בוותק החבר ובוותק הקיבוץ, בו הוא חי, מותנה המועד שבו קיבל החבר את ההכשרה האידיאולוגית הבסיסית. נתברר לנו, כי מועד זה הוא מועד מכריע.

חבר, שקיבל את הכשרתו כשהערכים האסקטיים היו מקובלים וזכו לפרסטיז'ה בסולם הערכים של התנועה הציונית והתנועה הקיבוצית נוטה להחזיק באידיאולוגיה האסקטית יותר מחבר שקיבל הכשרתו כשמעמד של הערכים האסקטיים נתערער. אינה דומה האידיאולוגיה החלוצית של ראשית היישוב והתנועה הקיבוצית לאידיאולוגיה החלוצית, שהיא נקודת מוצא לקיבוצים החלוציים כיום. הקיבוצים החלוציים הם הרחוקים ביותר מן המסורת האסקטית המקורית. הם מושפעים גם מרמת החיים בקיבוצים ותיקים. מטעמים של שמירת יציבות עליהם להימנע מפיגור ניכר אחרי רמת החיים הרווחות בעיר המפתה את חבריהם לעזיבה. ברם, אם אין הקיבוצים החלוציים האסקטיים ביותר, אין הם אף הצרכניים ביותר. האידיאולוגיה החלוצית מרסנת את הנטייה לצרכנות. ההשפעה המשלבת של הדפוס הערכי ושל הוותק מתבטאת בכך, שחברי הקיבוצים החלוציים תופסים עמדת ביניים. הם פחות שמרניים מן הוותיקים בקיבוצים ותיקים, אך שמרנים הרבה יותר מן החדשים בקיבוצים ותיקים. מכאן שהקשר בין הערכים האסקטיים ובין שאר המרכיבים של האידיאולוגיה החלוצית נטרופף, אך לא נתבטל.

תרומה חשובה להבנת התהליך הדינמי של שינוי הדפוסים האידיאולוגיים תרם ניתוח עמדותיהם של בעלי התפקידים. אחרי ניסוח מחודש של הנהותינו נתברר, שעמדת בעלי התפקידים מושפעת משני גורמים הפועלים יחדיו: הפרספקטיבה התפקידית והטיפוס הערכי של הקיבוץ. העילית החברתית-אידיאולוגית, שהיא הערכית ביותר, היא גם האסקטית ביותר; שנייה לה מבחינה זאת היא העילית המשקית. העילית השירותית, הקרובה ביותר לתחום הצרכני, היא יוזמת השינוי הצרכני. התפקידים החברתיים מטים לעמדה אסקטית בכל טיפוס הקיבוצים. התפקידים המשקיים מטים אף הם לאסקטיות, אך עצמת ההטיה מותנית בטיפוס הערכי של הקיבוץ. הטיה זו חזקה ביותר בקיבוצים משקיים, נותנת אותותיה גם בקיבוצים חלוציים, אך נעלמת כמעט לגמרי בקיבוצים צרכניים. התפקידים השירותיים מטים לצרכנות. הטיה זאת ניכרת ביותר בקיבוצים צרכניים ובקיבוצים משקיים, אך נעלמת לגמרי בקיבוצים החלוציים. הדיפרנציאציה המועטה ביותר בין העיליות נתגלתה בקיבוצים הצרכניים, ושניים להם הקיבוצים המשקיים. הדיפרנציאציה הרבה ביותר נמצאה בקיבוצים הצרכניים. השפעתו של הדפוס הערכי ניכרת ומתיישבת יפה עם המשתמע מן הניתוח העקרוני במבוא.

ההשוואה בין החברים ובין חברות לימדה אותנו, כי ההבדלים בין המינים בולטים יותר ככל שהקיבוץ או שכבת הוותק נוטה לשמרנות. ההבדלים החריפים ביותר בין חברים ובין חברות נמצאו בקיבוצים המשקיים, שהם האסקטיים ביותר; שניים להם מבחינה זאת הקיבוצים החלוציים. אין כל הבדל בין המינים בקיבוצים צרכניים. תמונה דומה מתקבלת מבדיקת שכבות הוותק; ההבדלים החריפים ביותר נמצאו בקרב הוותיקים היושבים בקיבוצים ותיקים; שניים להם מבחינה זאת החדשים בקיבוצים חדשים. אין כל הבדל בין חברים ובין חברות בקרב החדשים בקיבוצים ותיקים, שהם שכבת הוותק הצרכנית ביותר. קירבת העמדות בין המינים גדלה ככל שגוברת הנטייה הכללית לחידוש. מסקנה חשובה נוספת – בעלות התפקידים השירותיים יותר מצרכניות יותר מחברות שאינן בעלות תפקידים. בעלות התפקידים השירותיים הן הדוברות העיקריות של התביעה הצרכנית.

בדיקה השוואתית של עמדות בני הדור השני לימדה, כי הם תופסים כדרכם עמדת ביניים בין בני הדור הראשון ובין חברי הקיבוצים הצעירים, וזאת על אף השינוי שחל במערך הכלל-תנועתי. אין בני הדור השני מקבלים את מורשת האבות כלשונה, אך גם אינם זונחים אותה. ירידתה של האידיאולוגיה האסקטית אינה מלווה השתלטות מצד האידיאולוגיה הצרכנית. את מקומו של הדפוס האסקטי תופסים דפוסי הפשרה.

הניתוח העקרוני וסקירת תוצאות המחקר מעידים על חשיבותם המכרעת של דפוסי הפשרה המסגלים את האידיאל האסקטי למציאות החדשה. מן הדיון העקרוני במבוא מתבקשות שתי מסקנות המשלימות זו את זו. ניתוח הקשר בין הערכים האסקטיים לבין מבנהו וערכיו של הקיבוץ לימדנו, כי ההסתפקות במועט היא עיקר מרכזי של האידיאולוגיה הקיבוצית, וכי העלאת הערכים הצרכניים לשלבים הגבוהים בהירארכיה של הערכים נוגדת את הנחות היסוד של האידיאולוגיה הקיבוצית ומחבלת בשוויון ובשיתוף. ניתוח תהליך התמורה המתחולל בערכים האסקטיים לימדנו, כי רבים מוקדי התורפה הפנימיים באידיאולוגיה האסקטית וספק אם תוכל להתמיד בהרתה. תהליך התרופפותם של הערכים האסקטיים הוא תהליך של תמורה פנימית הזוכה ללגיטימציה חלקית מטעם ערכי המקור. התמורות במציאות החברתית שמחוץ לקיבוץ מעודדות ומזרזות את התמורה הפנימית.

מתוך ההכרח להגביל את התביעות הצרכניות ומתוך הקושי לעמוד בהגבלות במלוא חומרתן נולדים דפוסי הפשרה. משני היסודות העיקריים של האידיאולוגיה האסקטית נטל דפוס הפשרה המצבי את יסוד ההגבלה והחסכנות, ואילו דפוס הפשרה התרבותי-סגנוני נטל את היסוד של ביטוי באורח החיים. בדפוס האסקטי מצאנו שיווי-משקל בין ההדגשים השונים: הערכי, המשימתי והצורני. הדפוס התרבותי-סגנוני עומד על ההדגש הצורני והערכי. היסוד המשימתי נתלדל ונחלש. הדפוס המצבי עומד רובו ככולו על ההדגש המשימתי. היסוד הערכי נצטמק ביותר, והיסוד הצורני-סמלי נעלם לחלוטין. דפוסי הפשרה הם תולדה של תהליך סלקטיבי שקבלת ערכי המקור ודחייתם משמשים בו בערבוביה.

דפוסי הפשרה מבטיחים איזון בין ההשקעה במשק ובין הדאגה לאדם העובד בו. הם מגשרים בין ההכרח להגביל את הדרישות הצרכניות ובין התביעה הגוברת לסיפוק ולביטוי אישי בתחום הצריכה. הדפוס המצבי מדגיש את הצורך בצמצום וחסכון יותר מאשר הדפוס הסגנוני, שיש בו פתח לעלייה הדרגתית של רמת החיים. הדפוס הסגנוני עדיף כפתרון פשרה מבחינות אחרות. המצדדים בדפוס המצבי מקבלים את חובת הצמצום כעול הכרחי וכהוראת שעה, אך אין הם רואים בו תוכן חיים. בסיסו הערכי של הדפוס המצבי רופף ואין בכוחו להצמיח ולגבש אורח חיים ולעצב אדם המזדהה עם הצמצום מתוך תודעת חירות. יתר על כן – הדפוס המצבי אינו חד-משמעי, ויש שפירושו הגבלת חובת הצמצום לתקופה שכבר עברה. הדפוס הסגנוני מעוגן בערכים אישיים וקולקטיביים בני-קיימא. מתקיימים בו בשינוי דגש רוב היסודות, שעליהם עומדת האידיאולוגיה האסקטית. הדפוס הסגנוני פחות קולקטיבי, פחות ערכי ופחות משימתי מן הדפוס האסקטי, אך הוא גם פחות נוקשה ממנו. הוא מעמיד אמות-מידה פנימיות יציבות אך גמישות. ההתחייבות לפשטות אינה שוללת את השאיפה לרווחה יחסית, אך היא מונעת עלייה מתמדת של רמת החיים. מוסדות הצריכה

מוגנים מפני לחץ צרכני מופרז ומפני להיטות אחת מותרות, אך עם זאת אין הם פטורים מן החובה לתשומת לב אישית, לגיוון ולגמישות. האידיאל של הַצְנָע־לכת תוחם, מרסן וממתן את התבענות המעלה דרישות חדשות מפעם לפעם, עם זאת הוא מבטיח מידה צנועה של נוחות ונוי. הדפוס הסגנוני מונע את התוצאות הדיאלקטיות הנובעות מן הפער שבין הנוהג המקובל והאידיאולוגיה הרשמית מכאן, לבין תביעותיהם של החברים לסיפוק צרכני מכאן. הוא נענה לתביעות אך עם זאת הוא מרסן אותן, נותן ומונע, מספק ומחנך גם יחד. יש לציין, כי הדפוס הסגנוני רווח ביותר בקרב הקיבוצים המשקיים ובקרב בני הדור השני. בעניין זה, כבעניינים רבים אחרים, מחפשים חברי הקיבוצים המשקיים ובני הדור השני דפוסי ביניים המגשרים בין ערכי המקור ובין המציאות החדשה. דפוסי הפשרה התפתחו עד עתה באורח ספונטני. דומה, כי מן הראוי לטפחם טיפוח מכוון ולעשותם בסיס לאידיאולוגיה המוצהרת של התנועה.

נבקש להדגיש כאן מסקנה נוספת של העיון והניתוח. מחקרנו גילה, כי תודעת המעמד השליחותי של הקיבוץ נתערערה בכל קיבוצי המדגם. תודעה זו נעלמה כמעט כליל בקרב המצדדים בערכים הצרכניים ונחלשה גם בקרב המצדדים בערכים האסקטיים. מצאנו עדויות רבות, כי קיים קשר הדוק בין ערעור הערכים האסקטיים ובין ערעור תודעת השליחות. בהיעדרה של הלגיטימציה הדתית ניוונים הענווה והצנע, שתובעת האידיאולוגיה האסקטית, מן הגאווה המחייבת והמפצה של תודעת שליחות. משניטל מן החבר הבטחון בשליחות החברתית מתערער איוונם הפנימי של מניעיו, ויכבד עליו מאוד לקבל את המגבלות, שמטילים עליו הערכים האסקטיים מתוך תחושת חירות. תודעת השליחות יש בה אמנם פעמים קורטוב – ואף יותר מקורטוב – של יהירות מוסרית, אך היא העוצרת מפני הידמות לחוץ ומעודדת פיתוח של סטנדרטים פנימיים וגיבושם.

בסימום של מאמר זה ראוי לשוב ולציין, כי דנו כאן בעייט ההסתפקות במועט רק מצידה הערכי-עקרוני. נושא בפני עצמו הוא תיאור קונקרטי יותר של אופיין ורמתן של השאיפות הצרכניות של חברי הקיבוץ. לבירור צד זה של בעייתנו הקדשנו כמה וכמה שאלות מפורטות, שנועדו לבדוק את גבולות הדרישות הצרכניות וטיבן. מן הנתונים המצויים בידנו מסתבר, כי העמדות לגבי שאלות קונקרטיות מקוטבות פחות מאשר העמדות לגבי השאלה העקרונית. "השמרנים" אינם קיצוניים בתביעותיהם להורדת רמת החיים, כשם שה"מחדשים" אינם קיצוניים בתביעותיהם הצרכניות. מסקנה זאת חשובה ביותר להבהרת משמעותה של הצרכנות בקיבוץ. מסתבר שהצרכניים אינם שלמים לגמרי בלבם עם עמדתם, והם עצמם תוחמים גבולות לתביעותיהם ומסייגים את עצמם הן לגבי אופייה של הצריכה והן לגבי רמתה. אף בקרב הצרכניים הקיצוניים, שדחו את התביעה להסתפקות במועט בתוקף וללא כל היסוס והצטדקות, לא נפרצו כל הסכרים ולא הסתחפו כל ההגבלות – הדרישות הקונקרטיות נמצאו בדרך כלל צנועות למדי.